

קשר הורה-ילד כגורם חוסן
מפני התנהגותו האלימה
של הנער.

סיגלית יפה

עבודת גמר המוגשת כמילוי חלק מהדרישות

לקבלת תואר "מוסמך האוניברסיטה"

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה ללימודי בריאות ורווחה

בית-הספר לעבודה סוציאלית

אפריל 2003

**PARENT-CHILD RELATIONSHIP
AS A RESILIENCE FACTOR FOR
TEENAGER'S VIOLENT BEHAVIOR.**

By: SIGALIT JAFFE

Supervised by: Dr. AMNON LAZAR

**THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE MASTER DEGREE.**

**University of Haifa
Faculty of Health and Welfare Studies
School of Social Work**

April 2003

**PARENT-CHILD RELATIONSHIP
AS A RESILIENCE FACTOR FOR
TEENAGER'S VIOLENT BEHAVIOR.**

By: SIGALIT JAFFE

**THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE MASTER DEGREE.**

**University of Haifa
Faculty of Health and Welfare Studies
School of Social Work**

April 2003

PARENT-CHILD RELATIONSHIP AS A RESILIENCE FACTOR FOR TEENAGER'S VIOLENT BEHAVIOR.

SIGALIT JAFFE

Abstract

In Israeli society, where the level of violence increases annually and has become a social phenomenon of alarming proportions, the recognition of protective and resilience factors is important and imperative. This research examined the influence of one of the most significant resilience factors, that of the parent-child relationship in childhood and its effect on the resilience of adolescents, who grew up in conditions of risk, in the face of the use of and involvement in violence. The parent-child relationship is one of the major variables discussed in literature dealing with the influence of familial variables on the phenomenon of adolescent violence, either as a risk factor or as a resilience factor. The development of the parent – child relationship is most significant for the child – both as a character molder and as an influence on the child's healthy and regular development and success from infancy onwards – for better or for worse.

The research's findings generally pointed to the existence of significant associations between most of the variables examined and violence variables, in a manner that an adolescent's resilience to frequent involvement in violence increases as his level of satisfaction with his relationship to his mother, father or both increases – and as the frequency of violence in his community and the recency of his victimization decreases. An adolescent's resilience to the recency of his involvement in violence increases as the violence in his community, his parents use of force and control and the frequency and the recency of his victimization to violence are reduced.

The variables which were found to predict violence are: violence in the community, victimization of the adolescent and parental use of force and control. Unlike other literature, in this research the parent – child variable has not been shown to predict an adolescent’s resilience to the use of and involvement in violence. However, the parent-child relationship has been shown to repeatedly influence adolescent resilience to the frequency of involvement in violence.

Generally, the adolescents surveyed grew up in conditions of risk in various environments, but still grew up to be functioning and adaptive teen-agers (even if they were not absolutely “violence free”). Therefore, this survey showed that these adolescents actually received their resilience at the place of risk, and that the resilience attained is a combination of positive individual, familial and communal variables – together representing the ecological surroundings for adolescent resilience.

This research is of a pioneer nature in Israel owing to its focus on protective factors around the phenomenon of violence amongst adolescents and it contributes to the lack of information in this country concerning resilience and protective factors. There is room to conduct further research, which will widen and deepen protection sources present in conditions of risk which contribute to the strength and resilience of adolescents to the use of and involvement in violence. In addition it is important to continue to examine the parent’s part and the contribution of the relationship which they develop with their child from infancy in order to provide his resilience.

1. מבוא

האלימות בחברה המודרנית הולכת וגוברת באופן מהיר ומדאיג, וכיום נתפסת היא כאחת התופעות החמורות ביותר המאיימות על רווחתם, ביטחונם ובריאותם של ילדים ובני-נוער בעולם המערבי בכלל ובישראל בפרט (בנבנישתי, זעירא ואסטור, 2000; לב-ארי ווליניץ, 1992; לאופר, 1996; הראל, קני ורהב, 97; רולידר, לפידות ולוי, 2000; O'keefe & Sela-Amit, 1997; Garbarino, 2001).

מהמחקרים השונים עולה, כי ילדים ובני-נוער בישראל חשופים לרמה גבוהה של אלימות יומיומית בבית-הספר ובכלל (דגני ודגני, 90; הורוביץ ופרנקל, 90). המצב בישראל חמור עד כי אירועים כגון: רצח אדם על רקע מריבה לגבי נסיעה בכביש ו/או סביב כסא נוח בים, אלימות כלפי בנות זוג ואף רציחתן, מעורבותם של ילדים ובני-נוער ברצח ובשימוש ובסחר בסמים ודוגמאות אלימות רבות נוספות, אשר נחשבו לפני מספר שנים לאירועים חריגים, הופכים באחרונה למציאות חיים מסוכנת (אבינון, 95; Garbarino, 2001).

למעשה במהלך חמישים השנים האחרונות השתנו סיבות המוות מגורמים טבעיים לגורמים חברתיים, סביבתיים והתנהגותיים כגון: פציעות ואלימות, המאפיינות את אוכלוסיית המתבגרים ואשר את חלקן הגדול ניתן היה למנוע (לאופר, 96). בארה"ב, אלימות ופציעות אחראים לשלושה מכל ארבעה מקרי מוות של מתבגרים (Irwin, 90) ובישראל – כבר בשנת 1989 נמצא, כי תאונות, התאבדויות ורצח היו אחראים לכמעט 50% מכלל סיבות המוות של נוער ישראלי בגילאי 10-19 (לאופר, 96), כאשר נתון זה עולה עם השנים ועם העלייה בגיל שכן שיא התמותה כתוצאה מאלימות הוא בגילאי 20-24 (Irwin, 90).

למרות המצב העגום והמדאיג בעולם ובישראל בפרט, חוקרים מאמינים כי הבעיה העיקרית (לעת עתה), איננה במקרים הקיצוניים של האלימות, אלא במעורבות ובחשיפה היומיומית של ילדים ובני-נוער לאלימות ברבדים שונים של חומרה (הראל ואח', 97; בנבנישתי ואח', 2000; רולידר ואח' 2000).

האלימות בחברה וילדים ובני-נוער הן סוגיות שזכו לתשומת-לב רבה מאוד בספרות העיונית והמחקרית. עד לפני מספר שנים מרבית הספרות בתחום התמקדה בעיקר בנערים האלימים

ובגורמי הסיכון המסבירים את ההתנהגות האלימה. עם זאת, חשוב לזכור כי **עדיין** – מרבית הנערים אינם אלימים. ואכן, בשנים האחרונות, עם גילויים של ממצאי מחקרים אשר הצביעו על שיעור לא מבוטל של אנשים אשר נמצאו במצבי סיכון וגדלו להיות נערים ומבוגרים בריאים ומסתגלים, החלו החוקרים להתעניין בסיבות ובגורמים המסייעים לאדם להימנע מחוסר ההסתגלות הצפוי לו ולהפוך למבוגר אדפטיבי. בעבודה זו אנסה לבחון את השפעת אחד מגורמי החוסן – האינטראקציה שבין ההורה לילד (בילדות), על שכיחות וחדישות האלימות בהתנהגותו של הנער בגיל ההתבגרות.

בחברה הישראלית, אשר רמת האלימות בה גוברת ומחמירה בכל שנה בעשור האחרון, ושדו"ח המשטרה מצביע על עלייה של 20-25% במקרי האלימות בקרב בני-הנוער לעומת אשתקד, הבנת חשיבות הקשר הורה-ילד בכלל וכמשתנה התורם לחוסנו של הנער מפני השימוש באלימות בפרט – תסייע למחנכים ולגורמים המטפלים לייחס חשיבות מרכזית יותר לקשר זה, לחזק משתנה זה בטיפול בבני-נוער אלימים ובעבודת המניעה עם ילדים בסיכון, ובעיקר להורים - בחינוך וגידול ילדיהם מינקות.

2. רקע מדעי

2.1 אלימות

2.1.1 אלימות – הגדרת המושג

בשנות ה-80 הוגדרה האלימות באופן כוללני ופשוט כ"שימוש (או איום בשימוש) בלתי-חוקי, בלתי מוצדק ומיותר בכוח, לצורך פגיעה באנשים או ברכוש" (אמיר, 82). בתחילת שנות ה-90 הורחבה הגדרת המושג תוך פירוט ההתנהגויות הנחשבות כאלימות, כך ש"אלימות היא למעשה כל התנהגות שמפעילה כוח וטרור ופוגעת גופנית או נפשית בצד השני באופן קבוע ומתמשך, או באופן חד-פעמי. בהתנהגות האלימה יש 'תוקף' ויש 'קורבן'. כאשר מדובר בהתנהגות אלימה, מדובר בהתנהגות אלימה פיסית ומילולית, אלימות מוחשית של הפעלת כוח פיסי, ושימוש במכשירים וכן ביטויי אלימות מילולית, הפעלת טרור, הפחדה וכדומה. אלימות פיסית יכולה להתבטא בדרגות שונות של עצמה ותכיפות. ביטויים לאלימות פיסית הנם: מכה, סטירה, בעיטה, גרימת חבלה נראית לעין, שימוש במכשירים חדים וכדומה – של יחיד או קבוצה" (לב-ארי וולינג, 92). ניתן לראות, כי במקביל להחמרת תופעת האלימות ישנה החמרה הדרגתית בהגדרת המושג, כאשר בשנות ה-90

המאוזחרות הגדרת האלימות ותוצאתה הנה חד-משמעית ואינה משתמעת לשת-פנים: "אלימות מוגדרת כאיום או כשימוש ממשי בכוח פיסי נגד עצמי או כנגד אדם אחר, אשר עשויה להוביל למוות, פגיעה והסכים" (Lowry, Sleet, Duncan & Kolbe, 95).

2.1.2 ממדי תופעת האלימות בעולם

ראשית, תופעת האלימות, כתופעות חברתיות אחרות, הנה קשה למדידה מדויקת. מעבר לכך, המחקרים השונים השתמשו במושגים שונים להגדרת התופעה, מושגים כגון: התנהגות אלימה, פשע אלים, בריונות, הצקות, מריבות פיסיות וכדומה. בחרתי להציג את המושגים המקוריים בהם השתמשו החוקרים, ובעזרתם לנסות לקבל תמונת מצב של התופעה. באופן כללי, ניתן ללמוד מהנתונים המחקריים המוצגים בספרות, כי משנות ה-80 ובעיקר בשנות ה-90 תופעת האלימות בחברה ואלימות בני-הנוער בפרט תופסת תאוצה, עד כי הפכה לתופעה חברתית מדאיגה ביותר עם השלכות חמורות כגון: פחד, פגיעות, גרימת מוות ורצח.

הנתונים מאנגליה מצביעים על בעיית בריונות (שהינה סוג של אלימות בינאישית) – קשה. נמצא, כי 68% מהילדים הותקפו על-ידי בריונים לפחות פעם אחת בשנה, 38% הותקפו לפחות פעמיים או סבלו מתקרית חמורה במיוחד, ו-8% חשו שהבריונות כלפיהם השפיעה על חייהם עד כדי ניסיון התאבדות, בריחה והיעדרות מבית-הספר (לאופר, 96).

בארה"ב נערכו מספר רב יותר של מחקרים בניסיון לבחון את ממדי התופעה וחומריתה (Nolin & Mary, 95; Jo, 95; Sosin, Koepsell, Rivara & Mercy, 95). הממצאים מצביעים על בעיית אלימות קשה ומדאיגה ביותר: במסגרת בית-הספר קיימת אווירה מתוחה ואלימה שאינה מספקת ביטחון מינימלי לתלמידים ואף מעלה את חרדתם וחוסר ביטחונם. 25% מהתלמידים הנחקרים דווחו על חששותיהם להפוך לקורבנות של פשע אלים או איומים בבית-הספר ובין 8% ל-12% דווחו שהיו קורבנות לאלימות במהלך החודש האחרון בבית-הספר. תופעת האלימות נמצאת למעשה במקום הראשון בסולם הדאגות של אזרחים ושל ההורים בפרט (Walker & Dean, 95).

בשכונה ובקהילה הרחבה, הפכה האווירה למתוחה ואלימה יותר. הנתונים המשטרתיים על מעצרים של בני-נוער מראים, כי נערים מתחת לגיל 18 מהווים 30% מהמעצרים בגין פשע ו-19% מהמעצרים בגין עבירות אלימות (Borduin, 99; Simcha-Fagen & Schwartz, 89). 70% מכלל התמותה בגילאי 1-24 נגרמת בשל סיבות חיצוניות, כאשר מתוכן - תאונות לא מכוונות אחראיות ל-15% רצח ל-10% והתאבדויות ל-10% (Kolbe, 90). ממצא חמור יותר מצביע על כך שבין ההתבגרות הצעירה להתבגרות המאוחרת גדלים שיעורי התמותה ביותר מ-300%. שינוי זה נובע מעלייה בשיעורי האלימות ובחומרתה (Irwin, 90). שינוי זה הופך את הפציעות לגורם העיקרי (78%) בגורמי המוות בגילאי 15-24 ואת הרצח בארה"ב לסיבת המוות השנייה בקבוצת גיל זו. לא פלא, כי אווירה אלימה שכזו מביאה למצב בו 20% מתלמידי כיתות ט'-יב' נושאים עמם נשק (Valois, McKeown, Garrison & Vincent, 95).

2.1.3 ממדי תופעת האלימות בישראל

בישראל, נערכו במהלך עשרים השנים האחרונות כמה וכמה מחקרים בנושא אלימות בני-הנוער ובעיקר אלימות בבתי-הספר (הורוביץ ואמיר, 81; הורוביץ ופרנקל, 90; דגני ודגני, 92; הראל ואח', 97). התמונה המתקבלת מהממצאים מדאיגה ביותר. בשנת 1981 עלה מדווחי המשטרה כי 25% מהתלמידים היו מעורבים בקטטות בבתי-הספר (אמיר, 82), ובשנת 1990- היו כבר 30% שהוכו ברצינות לפחות פעם אחת או יותר (דגני ודגני, 90). מסקר בינלאומי שנערך בשנת 1994 על-ידי ארגון הבריאות העולמי (הראל ואח' 97) ואשר בו השתתפו 24 מדינות, כולל 7637 בני-נוער מישראל עולה, כי הנוער הישראלי חשוף בחייו היומיומיים לרמה גבוהה של אלימות בינאישית, מילולית ופיסית. מעל למחצית התלמידים היו קורבנות לבריונות, הצקות או הטרדות פעם אחת בשנת הלימודים המדוברת, ואילו 20% מהם חוו תוקפנות כזו שלוש פעמים או יותר במהלך השנה. כ-25% מהבנים הותקפו תקיפה פיסית במהלך השנה, כאשר 13% מהם נפצעו במהלך תגרה זו, ובמהלך החודש האחרון - כ-23% מהבנים דווחו כי נשאו עמם נשק כגון: מקל או אקדח לשם הגנה עצמית.

מבחינת שיעור החשיפה לאלימות בבית-הספר – נמצאת ישראל במקום החמישי-שישי בין המדינות שהשתתפו בסקר ומבחינת שיעורי ההשתתפות באלימות נמצאת ישראל במקום ה-7-8 (הראל ואח', 97). מעבר לכך, למרות שיעורי הרצח וההתאבדויות בארץ נמוכים כשליש מהנמצא בארה"ב, ישראל נמצאת במקום הרביעי מבחינת שיעורי הרצח בקרב בנים בגילאי 15-24 בקרב המדינות המתועשות, כאשר שיעורי הרצח אצלנו גבוהים במיוחד בגילאי 15-19 (לאופר, 96).

הנתונים ביומני המשטרה מצביעים אף הם על מגמת עלייה ברמת האלימות והפשיעה בחברתנו. במהלך שנת 1994 נרשמו 122 תיקי רצח, 2122 מעשים מגונים, 771 מעשי שוד ו-8550 עבירות אלימות במשפחה. לעומת 1992 – מדובר בעלייה של 28% במעשי הרצח, 25% במעשי האונס ו-17% של עבירות המין האחרות. גם בתחום עבריינות הנוער ניכרת עלייה משמעותית עם השנים. בשנת 1995, לדוגמא, נפתחו 1066 תיקים של עבירות אלימות של תלמידי בית-ספר, ובכלל זה יותר בני-נוער מעורבים באלימות קשה, אונס, מעשים מגונים והתעללות. זאת ועוד, דו"ח משטרתי אחרון משנת 2000 מראה כי אלימות בני-הנוער עלתה ב-25% לעומת שנת 1999 (דו"ח משטרה, 95, 2000).

מחקרים אחרונים אשר ניסו לקבל תמונת מצב של רמת אלימות בני הנוער בישראל נערכו בשנים 1999 ו-2000 על-ידי בנבנישתי ועמיתיו (2000) ורולידר ועמיתיו (2000). ממצאי מחקרם של בנבנישתי ועמיתיו מצביעים על בעיית אלימות חמורה בבתי-הספר בישראל. רוב התלמידים במדגם דווחו על היותם קורבנות לאלימות מילולית ופיסית **בחודש** שקדם למחקר. חשוב לציין, כי פגיעות פיסיות בחומרה לא קיצונית הן השכיחות יותר (לדוגמא נמצא כי 16% מתלמידי החטיבה העליונה ספגו בעיטה או אגרוף לפחות פעם אחת בחודש האחרון, שיעור כפול מזה בחטיבת הביניים ופי שלושה בקרב תלמידי בתי-הספר היסודיים), וההתנהגויות הקיצוניות יותר - שכיחות הרבה פחות, אך אינן זניחות בשיעורן. גם במחקרם של רולידר ועמיתיו (2000), התמונה המתקבלת הינה עגומה, שכן על-פי ממצאי מחקרם 65% מהתלמידים דווחו כי הם מהווים קורבן להצקה גופנית לפחות פעם בחודש. במחקרי נמצא, כי 5% מתלמידי החטיבות נחתכו בחודש האחרון על-ידי מישהו עם סכין או מכשיר חד אחר – בכוונה, כ-25%-16% דווחו כי תלמיד אחר השתמש באבן או בחפץ אחר כדי לפגוע בהם. כמו-כן, על איום בסכין או אולר מדווחים 5% מתלמידי החטיבה העליונה ו-7.2%

בחיטובת הביניים. בהמשך לאמור לעיל, כ- 5%-3 מתלמידי התיכון דווחו כי ראו אצל תלמיד אחר אקדח ו/או אוימו על-ידי התלמיד באקדח (בבנישתי ואח', 2000).

2.1.4 גורמי סיכון להתנהגות אנטי-חברתית ו אלימה

מחקרים רבים התמקדו במושג האלימות ובניסיון להבין את המשתנים הגורמים להתנהגות אלימה. ניתן לסווג משתנים אלה ל-3 קטגוריות של משתנים: אינדיבידואלים, משפחתיים וסביבתיים.

משתנים אינדיבידואלים:

המשתנים האינדיבידואלים כוללים גורמי סיכון כגון: מיגדר-Gender (זכר), (Fraser, 97); (Luthar & Zigler, 91), טמפרמנט / אגרסיה גבוהים ותוקפנות (לב-ארי וולינץ, 92; Garbarino, 91; Olweus, 2001). בנוסף, נערים אלימים נמצאו כבעלי צרכים של השתייכות, יוקרה וכוח גבריים (אלירם, 91; הוניג-שתיל, 97; 78; Olweus), וכבעלי הערכה עצמית נמוכה (Jang & Thornberry, 98) מעבר לכך, יכולת דלה בפתרון בעיות (טל, 98; לאופר, 96), ועמדות ואמונות התומכות בשימוש באגרסיביות ואלימות מהוות גם הן גורמי סיכון לפיתוח התנהגויות אלימות (לאופר, 96; 91; Dodge, 91; Malike, Sorenson & Aneshensel, 97; Olweus, 78; Williams, Von-Dras, Kaplan & Zigler, 96).

משתנים סביבתיים:

המשתנים הסביבתיים שנמצאו במחקרים השונים כמהווים גורם סיכון להתנהגות אנטי-חברתית ואלימה מתרכזים בשני מוקדים: בקהילה / שכונה ובבית-הספר. המשתנים בקהילה הינם: נורמות קהילתיות ותרבותיות המעודדות עבריינות ואלימות, רמה גבוהה של פשע (Williams et al., 96), מאפיינים שכונתיים כגון: צפיפות אוכלוסייה, שיעור גבוה של בני מיעוטים, מצב שכונתי-פיסי ירוד, קהילה לא מאורגנת, קשר נמוך לקהילה, מצב חברתי-כלכלי ירוד של דיירי השכונה, אי-יציבות בהרכב תושבי

השכונה, משפחות בעלות מידה נמוכה של יציבות-משפחתית (Hawkins, Catalano, Morrison, 94; Sampson & Laub, 92; O'Donnell, Abbott & Day, 92), ועוני (Widom, 89). תנאי סביבה קשים כאלה יוצרים תסכול וכעס בקרב הילדים בשל הפער בין הציפיות הגבוהות להצלחה בעתיד לבין אפשרויותיו המוגבלות של הילד. מצב שכזה, דרך שרשרת הסיכונים – גורם לניכור, עבריינות, כשלון בבית-ספר, אלימות, שימוש בסמים ובעיות חברתיות אחרות (Fraser, 97).

המשתנים בבית-הספר המהווים גורם סיכון נובעים מהתפיסה שבית-הספר הינו בבואה של החברה, וכאשר החברה, על מנהיגיה ונציגיה, אלימה-גם בבית-הספר תופיע אלימות (אבינון, 95; הורוביץ, 89). לעומתם, טוענת אילוז-ריס (1999), כי למורים, לתלמידים ולאנשי ההנהלה יש השפעה מכריעה בכל הקשור לאלימות בבית-הספר. לבית-הספר כארגון וכמערכת חברתית ישנם מאפיינים מבניים המזמנים ביצוע עבירות בתוכו וכלפיו (הורוביץ ואמיר, 81). מאפיינים אלה כוללים משתנים הקשורים לתנאים כגון: לחץ, צפיפות ותיחום פיסי, תחרות על משאבים בלתי מספיקים (דר, 97; הורוביץ ואמיר, 81; טל, 98; Anderman & Kimweli, 97) והיעדר תחושת שייכות (וונר, 82), ומשתנים אחרים כגון: ריבוד חברתי וחוקי בין אנשי הצוות והתלמידים, הטרוגניות בין התלמידים (דגני ודגני, 90; 95; Osofsky), הישגיות ושיפוטיות של המערכת (הורוביץ ואמיר, 81; הראל ואח', 97; 97; Anderman & Kimweli), אקלים שלילי בכיתה (אילוז-ריס, 97), מודעות ומעורבות נמוכה של המורים ביחס לאירועים אלימים בבית-הספר (דגני ודגני, 90), הפעלת שיטות חינוכיות שאינן מתאימות לצרכים ההתפתחותיים של המתבגרים ויחסים לא מספקים בין התלמיד למורה (Anderman & Kimweli, 97), גם הם תורמים לאלימות.

מעבר לנאמר לעיל, במחקרם של הראל, קני ורהב (1997) נמצא כי בתי-הספר אינם אהובים על התלמידים, אשר אינם מרגישים שייכות אליו ואינם מרגישים שהמערכת הוגנת, וכך נמצא במחקרים בארץ, כי התלמיד האלים בבית-הספר הוא התלמיד המנוכר, שאינו מכיר בחשיבות בית-הספר כמקדם מטרות, כמלמד ואינו רואה בחוקי בית-הספר ככוללים וכמחייבים (הורוביץ ואמיר, 81). באווירה שכזאת, אין פלא שבתי-הספר מהווים מוקד לאלימות ושהתלמידים אינם מאושרים בחייהם. האלימות באמצעי התקשורת משפיעה אף היא על דפוסים תוקפניים של התנהגות ופתרון בעיות בינאישיות (Lazar, 94).

בהקשר זה נמצא, כי ממוצע הצפייה של ילדי בית-ספר בטלוויזיה הוא כ-24 שעות בשבוע, כאשר כבר בשנת 1994 איגוד הפסיכולוגים האמריקאים הסיק, כי בזמן שהילד הממוצע סיים את בית-הספר היסודי,

הוא יהיה עד ללפחות 8000 רציחות ויותר מ-100.000 סוגים של מעשי אלימות (Lazar, 94). בהתחשב בנתונים אלו ובעובדה כי בשונה מהמבוגרים, הצופים בטלוויזיה למטרת "בידור", צפיית הילדים בה נעשית מתוך רצון ללמוד ולהבין את העולם, אין פלא כי מחקרים רבים הראו קשר בין צפייה בטלוויזיה להתנהגות תוקפנית יותר בקרב ילדים, וטענו שהאלימות במדיה הינה אחד מהתורמים לסביבה הנלמדת של הילדים – שלבסוף ממשיכים לפתח דפוסים תוקפניים של התנהגות ופתרון בעיות בינאישיות (הורוביץ, 89; טל, 98; Lazar, 94).

משתנים משפחתיים:

בתחום השפעת המשפחה על אישיות חבריה בכלל ועל התנהגותו האלימה של הנער בפרט, מחקרים מהשנים האחרונות מתמקדים בחלקם של ההורים (Fraser, 97). כידוע, תיאוריות שונות מדגישות כי סביבת הבית, המשפחה ובעיקר האווירה המאפיינת את התא המשפחתי והקשר שבין הילד להוריו – הנם המרכיבים העיקריים בסביבתו הראשונית והבסיסית ביותר והם המעצבים האחראים והמרכזיים לעיצוב אישיותו וכישוריו בתחומי-החיים השונים – לטובה ולרעה (Williams et al., 97).

המשתנים המשפחתיים המוזכרים בספרות הינם: קונפליקט בין-הורי, פסיכופתולוגיה הורית וקשר הורה-ילד.

קונפליקט בין-הורי: ראשית, קונפליקט בין-הורי עשוי להוות מחסום להורות אפקטיבית, דבר המותיר את הילד חשוף לתנאים סביבתיים והשפעות שליליות של קבוצת בני הגיל. בנוסף, כאשר קיימת דיסהרמוניה בין בני-זוג המצב משפיע באופן שלילי על הילד, על מצבו הנפשי, על תפקודו הבעייתי הכולל, על קשיי הסתגלותו לסביבה ועל האופן בו מתייחס הוא לחבריו (Burman & Erel, 95). קונפליקט נמצא קשור להגברת נטיית הבנים להתנהגות אגרסיבית ואלימה (פסטרנק, 89; Farrington, 91). כאשר קיימת בבית אלימות, מילולית ופיסית, הילד מושפע ממנה באופן ישיר ועקיף (O'keefe, 97). בבית שכזה חשוף הילד לרמות גבוהות של קונפליקט בין מבוגרים או שהוא עצמו קורבן לאלימות (דר, 97; Cicchetti & Carlson, 89). חשיפה לאלימות מילולית ופיסית שכזו משפיעה באופן שלילי על התפתחותו הפסיכולוגית והחברתית של הילד (פסטרנק, 98; Richters, 93). על פי תפיסתם של מאליק ועמיתיו (Malike et al., 97), ובהתבסס על תיאורית הלמידה, אלימות הינה התנהגות נלמדת על-ידי צפייה וחיקוי. ילד מעתיק

ומחקה את התנהגותו של אדם אשר לו רוכש הוא הערכה. ילד הגדל בבית אשר בו קונפליקט בין-הורי, הוא לומד, מחקה ומפנים מיומנויות אלה וכך פותר הוא את בעיותיו בדרך תוקפנית ואלימה (דר, 97; לב-ארי וולינג, 92; Widom, 89; Malike et al., 97; Hawkins et al., 92; Dodge, Bates & Pettit, 90).

האלימות מצטיירות בעיניו כדרך נורמטיבית להתגברות על מצבים קשים או לא נעימים (פסטרנק, 89). פסיכופתולוגיה הורית: הורים הסובלים מבעיות נפשיות כמו: מחלת נפש, דיכאון ושימוש בסמים, מציבים גם הם את הילד בסיכון לבעיות פסיכוסוציאליות. השפעת המחלה יכולה להיות מהעברות גנטיות ועד למודלים הוריים לא מתאימים ולמידת התנהגויות. בשל הסימפטומים של המחלה, הורים עם בעיות פסיכיאטריות יכולים להתקשות לספק טיפול עקבי ומשמעת לילדיהם ובנוסף, פסיכופתולוגיה עשויה להגדיל את הסיכונים על-ידי השפעה נגטיבית על יחסי הנישואין והתפקוד המשפחתי הכולל (Masten et al., 90). מעבר לכך, עמדות בעייתיות של הורים כלפי התנהגות אנטי-חברתית ו/או מעורבותם בהתנהגות שכזו – מציבות גם את הילד בסיכון לכך (Rutter, 85).

קשר הורה-ילד: באופן כללי, קשר הורה – ילד לא בטוח ומאיים מהווה פתח לבעיות פסיכו-סוציאליות מגוונות של הילד ולהתנהגות אגרסיבית ואלימה בפרט (Dodge, 91). קשר שכזה נוצר, בין היתר, בשל הורות דלה שהינה גורם סיכון משותף להתנהגות אנטי-חברתית (Fraser, 96; Hawkins et al., 92; Patterson, 82; Chambers et al., 2001). הורות דלה כוללת: תקשורת דלה, פתרון בעיות וכישורי פיקוח דלים, ציפיות לא מוגדרות של התנהגות, שימוש בעונשים קשים או לא עקביים, וחוסר עקביות בניהול המשפחתי הכולל. הורות דלה שכזו מפתחת בקרב בני המשפחה האחרים כישורי חיים דלים ובאופן שכזה תגרום להם, במישרין ובעקיפין, לקשיי הסתגלות, לתיסכול ולהתנהגות תוקפנית ואלימה בעתיד (Hawkins et al., 92; Jackson & Forshee, 98; Patterson, 82). באופן ספציפי יותר נמצא, כי מחד - היעדר פיקוח הורי, שהינו אחד המאפיינים בהורות דלה, ומאידך - שליטה הורית גבוהה על הילד, ללא דמוקרטיה וללא חום ותמיכה - מגדילים את הסיכוי שילד יפתח בעיות פסיכולוגיות והתנהגות אגרסיבית ואלימה במהלך גיל ההתבגרות (Loucks & Swanson, 2001; Farrington, 91; Steinberg, Lambom, Darling, Mounts & Dornbusch, 94; Mak, 94; Parker 79; Thornberry, Farnworth, Krohn & Lizotte, 94). בנוסף, קשר הורה – ילד המאופיין על-ידי סגנון הורות מזניח (Neglectful Parenting) נמצא קשור לילדים בעלי רמה נמוכה של שליטה עצמית, הערכה

עצמית נמוכה, פתרון בעיות דל וכן רמה גבוהה של התנהגות אנטי-חברתית. בהקשר זה נמצא כי ככל שתמיכת ההורים, היענותם ודרישתם מהילדים היו נמוכות – כך המתבגרים היו פי 2-3 אלימים יותר מהאחרים וסוג האלימות היה חמור יותר (Saner & Ellickson, 98; Jackson & Forshee, 91; Elliot, 94; Steinberg et al., 96).

היבט נוסף בקשר הורה-ילד הינו חוסר הדדיות. מספר חוקרים רואים בכישלון בהדדיות היחסים עם הדמויות המשמעותיות במשפחה וביחסים הבינאישיים שלאחר מכן, כגורם לאלימות העתידית של הילד (Maccoby & Martin, 83; Wynne, 84). ההדדיות הינה מרכיב מרכזי ביחסים הבינאישיים והחברתיים. בהקשר זה חשוב לזכור, כי אלימות מתרחשת בדרך כלל בין אנשים המוכרים האחד למשנהו. ביחסים הללו ישנה ציפייה להדדיות ובמקום זה, לדעת וויין (Wynne, 84), נמצאים שורשי האלימות והנקמה. במקרים רבים ביחסים הבינאישיים והחברתיים ישנו כשלון בהדדיות אשר לא ניתן לתיקון, וכאשר אדם חווה חוסר הדדיות שכזה – מתעוררות אצלו תחושות של: ניצול, פגיעה, השפלה, אכזבה, דחייה וחוויות נוספות אשר יוצרות יחד תחושת זעם ונקם, שעשויה להוביל בסופו של דבר לאלימות – כתגובה של תיקון ונקמה לחוויית הפרט את חוסר ההדדיות ביחסיו עם האחר (Wynne, 84). ואכן, ממחקרים שונים אודות נערים אלימים עולה, כי לעתים קרובות ילדים שחוו חוסר הדדיות ביחסיהם המוקדמים עם ההורים – הופכים לנערים אלימים כלפי חבריהם (Olweus, 78). הסבר דומה להופעת אלימות כתוצאה מחוויית חוסר הדדיות ביחסיו של הפרט, ניתן לראות גם ביחסים המוקדמים שבין הילד להוריו. לטענתם של אלפורט (53) וגולדשטיין (40) חסך בסיפוק הצרכים הפיסיולוגיים וצרכי חום וביטחון בילדות המוקדמת תפגע בהתפתחות הילד לאורך חייו, כאשר ימשיך הוא לחוות את אהבתו של השני אשר עמו ימצא בקשר – כפסיבית, בלתי ניתנת לסיפוק ושאינה הדדית מבחינתו, כאשר דפוסי התנהגותו יונעו על-ידי הרצון להקלת מתחים ועל-ידי שאיפה חולנית להדדיות ושוויון (אלירם, 91; Allport, 53; Goldstein, 40).

2.2. משתני הגנה וחוסן

מאמרים רבים בודקים גורמי סיכון, אך מעט מאוד מתמקדים בצד החיובי יותר של החיים. הספרות בתחום האלימות יודעת לומר, כי ילדים החשופים לגורמי סיכון עלולים לחוות תוצאות שליליות,

אך חשוב לזכור, כי באותה מידה ישנם ילדים החשופים לסיכון, אך מתגברים כנגד כל הסיכויים והם הילדים בעלי החוסן (Garbarino, 2001; Kirby & Fraser, 97; Werner & Smith, 92).

המחקרים מראים, כי רק 1/3 מהילדים בסיכון חווים תוצאות שליליות והרוב (כ-2/3) שורדים והם הילדים בעלי החוסן (Pollard et al., 99 Wolin & Wolin, 95). למרות שחשיפה לאלימות בבית, בקהילה ובמדיה הנם גורמי סיכון לאלימות, למרבה המזל, לא כל הילדים החשופים לאלימות מפתחים סגנון התנהגות אגרסיבי, או כוחני. מה אם כן מגן על ילדים אלו מאלימות? קיים גורם או כוח כלשהו אשר פועל להקטנת השפעתם של גורמי הסיכון הללו עבור ילדים אלו. ילדים מסוימים נראים כבעלי עמידות / חוסן (Resilient) לנוכח הסיכונים השונים (Bloom, 96; Fraser, 97). עם זאת, מחקרים מעטים בודקים מדוע לצד הילדים הנכשלים נמצאים ילדים אשר מתגברים על מצוקות גדולות ומצליחים (Fraser, 97).

המושג חוסן התפתח באיטיות במהלך השנים. ניצניו הוזכרו אמנם כבר בשנות ה-50-60, אך הוא שינה תפיסות קיימות וקיבל תאוצה של התעניינות אנשי מקצוע וחוקרים בעיקר בעשור האחרון. האלמנטים המרכזיים החוזרים בהגדרות המושג מתייחסים לחוסן כתנאי מקדים (פרדיספוזיציה) ו/או כוחות פוזיטיביים של הפרט להתנגד לפוטנציאל תוצאותיו השליליות של הסיכון ולפיתוח הסתגלות (Engle, Castle & Menon, 96; Garmezy, 93; Luthar, 91).

משנות התשעים, מחקרים שונים נערכו במטרה להבין את מושג החוסן (Anthony, 77; Garbarino, 2001; Garmezy, 91; Pollard et al., 99; Rutter, 85; Werner & Smith, 92) ומצאו ששיעור מסוים של צעירים הגרים בסביבות פיסיות ופסיכו-חברתיות מתוחות, גדלים להיות מבוגרים בריאים ואדפטיביים (Barbarin et al., 2001; Bloom, 96).

גרמזי (Garmezy, 1991), מצא שלושה סוגים של חוסן:

1. חוסן כהתגברות כנגד כל הסיכויים – "Overcoming the odds" - הכוונה להשגת תוצאות חיוביות חרף מצב של סיכון גבוה.
2. חוסן כהתמודדות מתמשכת תחת לחץ – "Sustained competence under stress" - הכוונה למאמציו של הילד לשמור על שיווי-משקל פנימי וחיצוני (Masten, Morison, Pellegrini & Tellegen, 90).
3. חוסן כהתאוששות מטרומה – "Recovery from trauma" - הכוונה לאנשים המתמודדים לאחר אירוע

בעל לחץ רב (Garmezy, 91).

השפעתם של גורמי החוסן מתעוררת רק כאשר ישנו מתח או סיכון גבוה (Rutter, 85; Masten, 94), וכך, החוסן, לדעתו של פרייזר (Fraser, 97), צומח מתוך כוחות המכהנים בסביבתם של ילדים בעלי סיכון גבוה. כוחות אלו מכונים "תכונות מגנות" (Protective Factors) והם למעשה הכוחות הפנימיים והחיצוניים אשר מסייעים לילדים להתגונן מפני סיכון. הם ידועים כמצמצמים את רמת הסיכון של הפרט, ובכלל זה גם את האלימות בהתנהגותו או מגנים עליו מפני השפעותיו של הסיכון (Barbarin, Richter & deWet, 2001; Chamber, Power, Loucks & Swanson, 2001; Wallen & Rubin, 97; Williams, Ayers & Arthur, 97; הגורמים המגנים כוללים: תכונות חוץ-משפחתיות, משפחתיות ותכונות אינדיבידואליות של האדם. ביחד, תכונות אלו מהוות כוחות חיוביים התורמים לתוצאות אדפטיביות ולהסתגלותו של הילד, לנוכח גורמי הסיכון (Paschall & Hubbard, 98). מכיוון שמושג החוסן מתייחס ליכולת הנער בקונטקסט של אתגרים משמעותיים להתפתחותו ולהשתלבותו, טענו מאסטן וקאוטסוורס (Masten & Coatsworth, 98), כי על-מנת לזהות חוסן יש לזהות שני תנאים: ראשית, זיהוי עצם קיומו של איום משמעותי לפרט ושנית, זיהוי יכולת השתלבות הנער ו/או התפתחותו התקינה.

2.2.1 גורמים מגנים

על-פי פרייזר (Fraser, 97), ישנם שלושה ריכוזים של גורמי הגנה: בסביבה, בפרט ובמשפחה.

גורמי הגנה בסביבה:

גורמי ההגנה בסביבה מתמקדים בעיקר בתמיכה החברתית, העשויה להתקבל במסגרות שונות בסביבת הילד ובהזדמנויות בקהילה.

תמיכה חברתית: גרמזי (Garmezy, 1985), זיהה את קיומה של התמיכה החברתית כאחת משלוש הקטגוריות הרחבות של גורמי ההגנה להתנהגות ילדים בסיכון בכלל ומפני פיתוח נטיות אלימות בפרט. ממצאיו מראים כי הרגשת הילד בתמיכה ובקיום משאבים הנובעים מיחסים חברתיים אכפתיים ודואגים מעודדת את התפתחותו למרות מצבי הסיכון בהם נמצא (Seifer, Sameroff, Baldwin & Baldwin).

92) ומקטינה את השפעתם של אירועי החיים המתוחים בקרב ילדים, כמו גם בקרב מבוגרים (Morisset, Barnard & Spieker, 93). תמיכה שכזו עשויה להתקבל במסגרות שונות בסביבה (Masten, 94). כמו לדוגמא בית-ספר אשר בו קיים אקלים כיתתי חיובי שיוצר סביבה המפחיתה קורבנות ומעודדת שיתוף פעולה ויחסים חיוביים בין המורים לתלמידים (בנבנישתי ואח', 2000).

הזדמנויות בקהילה: מתבגרים אשר להם הזדמנויות לחינוך, תעסוקה, גדילה והישגים, עלולים פחות לדחות ערכים אנטי-חברתיים מאשר ילדים שאין להם הזדמנויות כאלה (Fraser, 97), בהקשר זה מצא גרברינו (2001), כי בתי-ספר קטנים מהווים גורם הגנה וחוסן בהתמודדות עם תופעת האלימות, שכן מסגרת קטנה מאפשרת יותר לכל ילד הזדמנויות למעורבות וביטוי אישי.

בנוסף לכך במחקרם של ברברין ועמיתיו (Barbarin et al., 2001) נמצא, כי ככל שהילה מתבגר מקומם של הקהילה ובית-הספר יכול להוות תפקיד חשוב כגורמי חוסן, בעיצוב יכולת הילד להתגונן מפני התוצאות הנגטיביות הצפויות לו.

גורמי הגנה בפרט:

גורמי ההגנה בפרט כוללים תכונות מולדות כגון: טמפרמנט ואינטליגנציה וכן כישורים נלמדים כגון: הסתגלות לתפקידים נורמטיביים והערכה עצמית.

טמפרמנט (מזג) קל (Easy Temperament): אוקיפה (O'keefe, 94), מצא כי טמפרמנט קל קשור ומשפיע על תכונות כמו: רמת פעילות, הסתגלות, תגובות לגירויים ועל החשיבה במפגש עם מצבים חדשים. הטמפרמנט יכול לפעול באופן ישיר כגורם מגן, על-ידי השפעה על תגובת הילד למתח, או באופן עקיף על-ידי גירוי לתגובות חיוביות מהדמויות הטיפוליות הנמצאות בסביבה (Garbarino, 2001; Morisset et al., 93).

אינטליגנציה: אינטליגנציה גבוהה נחשבת כגורם מגן כנגד אירועי חיים מתוחים והתנהגות אנטי-חברתית (Masten, 94; Rutter, 85). רוטר (Rutter, 1985) גרס, שאינטליגנציה גבוהה פועלת כגורם מגן בשתי דרכים: א. מאפשרת הצלחה אקדמית המובילה לתחושת יעילות והערכה עצמית גבוהה. ב. מאפשרת לילד לפתח כישורים מתחכמים לפתרון בעיות וכך גם תגובות אפקטיביות למצבים מתוחים.

הסתגלות לתפקידים נורמטיביים: בנדורה (1977, 1982) ראה את יכולת ההסתגלות כגורם מגן עבור ילדים על-ידי התפתחות היעילות העצמית (Self-Efficacy), שהיא האמונה באפקטיביות העצמית. הוא

טען שהצלחה במצב התפתחותי מסוים מגבירה את תפיסתו העצמית של הילד כאפקטיבית, ותפיסה זו מגבירה את המוטיבציה לפעול באופן חיובי במצבים אחרים. יעילות עצמית מעודדת הסתגלות, התמודדות והישגיות במערכות אחרות (Morriset et al., 93; Rutter, 85). בהקשר זה, הצלחה בבית-הספר מגנה על ילדים מפני עבריינות, אלימות, שימוש בסמים ובעיות חברתיות אחרות (O'Donnell, Hawkins & Abbott, 95).

הערכה עצמית (Self-Esteem): הערכה עצמית נחשבת לגורם מגן עיקרי עבור התאוששות מהתעללות בילדות ומבעיות חברתיות ובריאותיות אחרות (Garnezy, 85; Masten et al., 90; Werner & Smith, 92). "ניתן להבין הערכה עצמית ככוללת רגשות ומחשבות שיש לאינדיבידואלים אודות מסוגלותם ויכולתם לשנות ולהתמודד עם אתגרים, ללמוד מהצלחה כמו גם כשלון ולהתייחס לעצמם ולאחרים עם כבוד" (Brooks, 1994. p.574). הערכה עצמית כוללת את האלמנטים של יעילות עצמית. קידום של הערכה עצמית יכול להוות מנגנון הגנה, אשר דרכו עוברים גורמי סיכון רבים.

גורמי הגנה במשפחה:

גורמי ההגנה במשפחה, בדומה לגורמי הסיכון המשפחתיים, מתמקדים באופן בולט בתרומתם המרכזית והמשמעותית של ההורים והקשר הורה – ילד להתפתחותו הבריאה והתקינה של הילד, לפיתוח תכונותיו, מיומנותיו, התנהגותו ובכך גם להצלחתו העתידית, שכן חשוב לזכור כי תבניות ההתנהגות של ילדים מתגבשות ומושפעות מהסביבה הביתית בה הם גדלים (רולינדר ואח', 2000; Baldwin et al., 90). הספרות מייחסת חשיבות רבה לגורמי ההגנה המשפחתיים, מכיוון שהמשפחה הינה המערכת הקרובה והמשמעותית ביותר עבור הילד, וככזו היא המעצבת המרכזית של אישיותו, בריאותו הנפשית, מיומנותיו, והתנהגותו – לטובה ולרעה (Masten & Coatsworth, 98). במסגרת התייחסותה של הספרות לקשר המתפתח בין ההורה לילד כגורם ההגנה המשפחתי העיקרי ובהכרתה את הידע הרב אודות התפתחות הילד - ישנה התמקדות בחשיבותן של שנות חייו הראשונות כיסוד לבריאותו הנפשית ולהסתגלותו העתידית. בשנות חיים אלו ישנה התפתחות מוקדמת של כישורים כגון: כישורים מוטוריים, שפה, בטחון עצמי, מיומנות משחק, שליטה עצמית ויכולת לפתרון בעיות. כישורים אלו רלוונטיים מאוד להסתגלות הילד בשנות בית-הספר ואילך. באופן בסיסי יותר, הסתגלות התינוק והילד מושרשת במערכת הענקת טיפול

המוענק לו על-ידי ובאמצעות הקשר הנוצר בינו לבין הוריו ו/או מבוגר אחר דואג ואיכפתי (Masten & Coatsworth, 98).

גורמי ההגנה המשפחתיים המוזכרים בספרות הינם: הורות אפקטיבית ויחסים חיוביים בין הורה לילד. הורות אפקטיבית: וורנר (Werner, 1993), הגיע למסקנה שניתן להתגבר על תוצאות תנאים בעלי סיכון באמצעות טיבם ואיכותם של תנאי גידול הילדים. עבור ילדים מאוד צעירים, הורות אפקטיבית, לפחות של הורה או מבוגר אחר דואג ואיכפתי אחד, יכולה לעודד הערכה עצמית באמצעות התפתחותו של קשר בטוח בין ילד לדמות דואגת, קשר שכזה נותן בסיס להתפתחות קוגניטיבית והסתגלות חברתית (Chambers, Masten & Coatsworth, 98; Masten et al., 2001). מעבר לכך, הורים אפקטיביים מספקים לילדיהם מודל לפעילות אפקטיבית וכן מספקים להם הזדמנויות לחוות שליטה ופיקוח, ויכולים לשכנע את ילדיהם ביעילותם, מצב שמגביר את תחושת היכולת העצמית (Bandura, 82). באופן כללי, נמצא שמשפחות תומכות, מגנות על ילדיהן על-ידי סיפוק מודלים ותמיכה לכישורים המשפרים את היכולת לפתרון בעיות, משפרים מוטיבציה והישגים אקדמיים (Masten et al., 90). בדומה לכך, טוען פרייזר (Fraser, 96), כי עבור משפחות רבות, פתרון בעיית ההורות וכישורי ההורים לניהול ילדיהם (מבחינת חינוך ושליטה), הינם אבני היסוד בעזרה לילדים לפתח יחסים חברתיים עם בני גילם ולהכשירם לקראת הצלחה בבית-הספר. חשוב שיהיה במשפחה קשר שיחתי ואינטראקציה בין ההורה לילדו. ההתייחסות להורות אפקטיבית כוללת הצבת סנקציות הדרגתיות עבור התנהגות חריגה תוך סיפוק אלטרנטיבות יעילות למשמעת קשה מידי והגברת העקביות במתן תגמולים עבור התנהגות רצויה (Patterson, Dishion & Chamberlin, 93).

יחסים חיוביים בין הורה וילד: יחסים טובים עם לפחות הורה אחד ו/או מבוגר אחר דואג ואיכפתי יכולים לצמצם את השפעתו השלילית של הקונפליקט הבין-הורי (Masten, 94; Neighbors, Forehand & McVicar, 93; O'keefe, 94). יחסים אלה ממלאים פונקציה כגורם מגן עבור ילדים הנמצאים בתנאי סיכון או כנגד מתחים כלליים במשימות החיים, ובלבד כאשר קיים קשר חיובי של הילד עם לפחות הורה אחד תומך ודואג ו/או מבוגר אחר (Werner & Garbarino, 2001; Masten & Coatsworth, 98). ליחסי התקשרות (attachment) מספקים טובים המתפתחים בין אם לילדה ולמתן הטיפול (Smith, 82).

הדואג, שהינם מעבר לטיפול הפיסי הנדרש בתינוק, לרבות: היענות לצרכיו ולרגשותיו, הענקת תשומת לב, וקבלת כפי שהוא - מקום חשוב בהתפתחותו והסתגלותו של הילד לאורך חייו (Carlson & Sroufe, 95).

מעבר לכך, מערכת אם-ילד חיובית מספקת בסיס אופרטיבי בטוח לילדים צעירים לגלות ולהסתגל לסביבתם. בנוסף לאמור לעיל, יחסי הורה-ילד חיוביים מעודדים ילדים להרגיש בטוחים, מעודדים פיקוח ומשמעת ותורמים להתפתחות קוגניטיבית וחברתית של הילד גם באמצעות פעולות בעלות היבט הוראתי של ההורה, כגון: עזרה בשיעורי-בית, מעורבות ודוגמא אישית (Freser, 97). מצד שני, ככל שהילד מקבל ביקורת שלילית מאימו הוא נתון יותר לפגיעות, להערכה עצמית נמוכה ופסימית והוא נוטה להאמין שעולמו החברתי הוא נגדו ועדיין לו (Alerman et al, 95).

לסיכום, בהתייחס להתנהגות כוללת ואלימה בפרט בקרב ילדים ומתבגרים, ישנן הוכחות שלא יכוח יחסי הורה – ילד בילדות המוקדמת משמעות פרודוקטיבית לניבוי הצלחת הילד במשימות התפתחותיות משמעותיות כגון: שליטה עצמית, פתרון בעיות ויחסים טובים עם בני הגיל, בילדות האמצעית ואילך (Carlson & Sroufe, 95).

2.3. סיכום והשערות המחקר

ניתן לראות כי הבנת גורמי הסיכון הרבים הידועים לאנשי המקצוע, לאנשי החינוך ולכלל הציבור אינה מסייעת בידנו במניעת תופעת האלימות ואכן, בשנים האחרונות נטיית החוקרים היא להתמקד בצד החיובי של המתרגם - ההגנה והחוסן, אשר מסייעים לילדים בסיכון לגדול ולהפוך לנערים ומבוגרים אדפטיביים.

בבחינת ההתנהגות האלימה חשוב להתייחס בפרספקטיבה רב-מערכתית, אשר מסייעת להתייחס לאקולוגיה החברתית של הילד ככוללת את מגוון המערכות ותתי-המערכות עמן נמצא הוא באינטראקציה במהלך חייו. יחד עם זאת, ברור כי לגורמים הקרובים לילד, המשפיעים עליו באופן ישיר, ישנה השפעה חזקה ובעלת חשיבות מרכזית. למשפחה, ובעיקר להורים ולאינטראקציה שמפתחים הם עם ילדם, השפעה מכרעת על תכונות הילד, מיומנותיו והתנהגותו – מינקות ועד בגרות (Baldwin, Baldwin & Cole, 90).

מבחינת חקר האלימות בארץ, מרבית המחקרים התמקדו בגורמי הסיכון ולא נערך מחקר הבודק את גורמי החוסן בהקשר להתנהגות האלימה. מכיוון שמרבית הנערים עדיין אינם אלימים, אך נמצאים בסכנה תמידית בשל התופעה והחמרתה, ישנה חשיבות רבה לבחינת השפעת הקשר הורה-ילד, כגורם הגנה/חוסן מפני התנהגותו האלימה של הנער. לפיכך המחקר הנוכחי בודק את הקשר שבין גורמי חוסן משפחתיים לבין שכיחות (Frequency) וחדישות (Recency) האלימות בהתנהגות הנער, כאשר גורמי סיכון מוחזקים קבוע.

השערות המחקר:

1. ימצא קשר שלילי בין תפיסת הנער את הקשר שהיה בינו לבין הוריו בתקופת הילדות לבין שכיחות וחדישות האלימות בהתנהגותו: ככל שהקשר שבין ההורה לילד בילדות נתפס על-ידי הנער כחיובי, תומך ומספק יותר – כך הנער ישתמש פחות באלימות.
2. ימצא קשר חיובי בין שכיחות וחדישות אלימות הנער לרמת האלימות בקהילתו.
3. ימצא קשר חיובי בין שכיחות וחדישות אלימות הנער לשימוש בכוח ושליטה במשפחתו.
4. ימצא קשר שלילי בין שכיחות וחדישות אלימות הנער להערכתו העצמית.
5. **השערה אינטגרטיבית:** ימצא קשר שלילי בין תפיסת הנער את הקשר שהיה בינו לבין הוריו בתקופת הילדות לבין שכיחות וחדישות האלימות בהתנהגותו, כאשר המשתנים: רמת האלימות בקהילה, שימוש בכוח ושליטה במשפחה וההערכה העצמית מוחזקים קבוע.

3. שיטה

3.1. מדגם

ראשית ברצוני לציין, כי זו לא היתה משימה פשוטה להגיע לנערים בפנימיות, במיוחד לנערים ילידי הארץ. על-מנת להעביר את המחקר לבני הנוער, נאלצתי לערוך מסע שכנועים בקרב מנהלי הפנימיות ולהדגיש את העובדה כי המחקר הנוכחי מתמקד בצד החיובי יותר בנושא האלימות ומתיימר ללמוד אודות גורמי ההגנה של הנערים, ללא כל איום, ובנוסף התחייבתי כלפי כל מנהל פנימייה כי יוכל לעיין בעבודה

המסכמת ולבטא את השגותיו, באם תהיינה כאלה, זאת בטרם אגישה לבדיקה. מעבר לכך, לאחר קבלת הסכמת המנהלים, בחלק מהפנימיות נדרשה פעולת חיזור ממושכת אחר אנשי הצוות בהם נעזרתי בהגעתם לנערים. בפנימיות בהן מספר החניכים ילידי הארץ הינו קטן, פעולת החיזור אחר מדריכים נעשתה לעתים בכדי להגיע לחניך בודד בקבוצה. עם זאת, ברצוני לציין, כי בתהליך יצירת הקשר, פגשתי גם במנהלי פנימיות ואנשי צוות שקיבלו את רעיון המחקר בשמחה ובעניין רב ולכך היתה גם השלכה להמשך העבודה עמם במקום.

התכנון המקורי היה לאסוף מידגם שיכלול 150 נערים, כלומר 50 חניכים מכל פנימייה, אך בשל המגבלות ו/או הקשיים שפורטו לעי"ל, המדגם נלקח משלוש פנימיות הנמצאות בחסות המנהל לחינוך התיישבותי והממוקמות באזור מרכז הארץ. כאמור, עקב קשיים בהשגת שיתוף פעולה, המדגם הסופי מתבסס על מספר נמוך מן הכוונה המקורית, הוא כולל 98 נערים, זכרים, חניכי אותן פנימיות, תלמידי כיתות ט'-יב' ואשר רובם הגדול ילידי ישראל. הדגימה הייתה הסתברותית, אקראית-שיטתית, שנלקחה מתוך רשימות החניכים בכל פנימייה.

על מנת לשמור על עילום שמות הפנימיות אכנה אותן באותיות א', ב', ו-ג'. סך הכל כלל המדגם 98 נערים, כאשר 17 מהם מפנימייה א', 59 מפנימייה ב' ו-22 נערים מפנימייה ג'. מבחינת התפלגות הנערים לפי כיתות הלימוד: 24% מהנערים מכיתות ט'-י', 44% בכיתה יא', ו-32% בכיתה יב'.

3.2 משתנים ומדידתם

אלימות הנער, נמדדה במחקר על-ידי שני משתנים, אשר הינם המשתנים התלויים במחקר: משתנה של שכיחות (frequency) ומשתנה של חדישות (recency). משתנה שכיחות אלימות הנער נמדד בעזרת שאלון שחובר על-ידי מליק, סורנסון ואנשנסל (Malik, Sorenson & Aneshensel, 1997). מדובר בשאלון הכולל 6 פריטים (שאלות 32-37 בנספח 1), שמדדו את תדירות שימוש הנער בצעקות, איום פיסי, נשיאת סכין, נשיאת נשק ופציעת אחר במהלך חמש השנים האחרונות. קטגוריות התדירות הינן מ-0- אף פעם לא ועד 6-20 או יותר פעמים. הציון לנבדקים הינו ממוצע הציונים בכל מימד, כך שציון נמוך (0-3) מצביע על שכיחות נמוכה של מעורבות באלימות וציון גבוה (4-6) מצביע

על שכיחות גבוהה של מעורבות באלימות. מהימנות הכלי במחקר המקורי הינה: $a=0.78$ ומבחן חוזר $r=0.95$ (Malik et al., 1997). במחקר הנוכחי מהימנות הכלי הינה: $a=0.82$.

משתנה חדישות מעורבות הנער באלימות נמדד על-פי אותן שאלות, עם מימד הבודק מתי לאחרונה קרה הדבר (שאלות 44-49 בנספח 1). הציון לנבדקים הינו ממוצע הפריטים בכל מימד, כך שציון נמוך (0-3) מצביע על חדישות נמוכה של מעורבות הנער באלימות וציון גבוה (3-6) מצביע על חדישות גבוהה של מעורבותו. מהימנות הכלי במחקר הנוכחי הינה: $a=0.82$.

גורמי הסיכון שנבחנו במחקר:

קורבנות הנער לאלימות נמדדה על-ידי שני משתנים: משתנה של שכיחות (frequency) ומשתנה של חדישות (recency). משתנה שכיחות קורבנות הנער לאלימות נמדד בעזרת שאלון הכולל 6 פריטים (שאלות 38-43 בנספח 1) כגון: האם צעקו עליך? האם נפצעת במהלך מריבה פיסית? לגבי שאלון זה, תוצאות מבחן אלפא של קרונבך במחקר המקורי הינן: $a=0.65$ ומבחן חוזר $r=0.92$ (Malik et al., 1997). במחקר הנוכחי מהימנות הכלי הינה: $a=0.79$. (השאלה השישית הבודקת האם היכת מישהו אחר / האם מישהו היכה אותך הוספה על-ידי).

משתנה חדישות קורבנות הנער לאלימות נמדד על-ידי אותן שאלות לפי מימד הבודק את חדישות התרחשות האירוע. (ראה שאלות 50-55 בנספח 1). הציון לנבדקים הינו ממוצע הפריטים בכל מימד, כך שציון נמוך (0-3) מצביע על חדישות נמוכה של קורבנות הנער לאלימות וציון גבוה (4-6) מצביע על חדישות גבוהה של קורבנותו. מהימנות הכלי במבחן הנוכחי הינה: $a=0.78$.

מידת חשיפת הנער לאלימות בקהילה נבדקה באמצעות שאלון שחובר על-ידי מליק

ואחרים (Malik et al., 1997), הכולל 6 פריטים, אשר נלקחו מהשאלון המקורי שהינו ארוך יותר, שחובר על-ידי Richters ו-Martinez (1990). השאלון בודק את עדותו / הכרותו של הנער לגבי פעולות אלימות, לדוגמא: בשנים בהן חיית בשכונה, האם הכרת מישהו בקהילתך שאיים פיסית על מישהו? שהיכה מישהו אחר? קטגוריות התדירות הינן מ-0 אף פעם לא ועד-6 – 20 או יותר פעמים. (ראה שאלות 26-31 בנספח 1). מהימנות הכלי במחקר המקורי על-פי אלפא של קרונבך הינה: $a=0.90$ ומבחן חוזר

0.90. $r = 0.90$ (Malik et al., 1997). מהימנות הכלי במבחן הנוכחי הינה: $a = 0.90$. הציון בכלי הינו ממוצע הפריטים בכל מימד, כך שציון גבוה מצביע על מידה גבוהה של חשיפה לאלימות בקהילה וליהפך.

גורמי חוסן אשר נבחנו במחקר:

גורם חוסן אישיותי - הערכה עצמית נבדקה באמצעות שאלון שחובר על-ידי רוזנברג (Rosenberg, 1965) ותורגם לעברית על-ידי כהן (1981). השאלון מורכב מעשר שאלות לפי סולם ליקרט, עם 4 אפשרויות לתשובה מ-1 מסכים בהחלט ועד-4 לא מסכים כלל. (ראה שאלות 106-97 בנספח 1). במחקר הנוכחי ערכו של הכלי הינו $a = 0.68$. הציון בכלי הינו ממוצע הפריטים בכל מימד, כאשר ציון נמוך מצביע על ערך עצמי גבוה וליהפך.

גורמי חוסן משפחתיים:

מידת שימוש ההורים בשליטה וכות נמדדה באופן שלילי בעזרת שאלון Parental – PAQ Authority Questionnaire אשר פותח על-ידי Buri (1991). השאלון המקורי כולל 30 פריטים ומודד 3 סגנונות הורות על-פי ההמשגה של Baumrind (1971). לצורכי מחקר זה השתמשתי ב-10 שאלות הבודקות סגנון הורי שתלטני-אוטוריטטיבי (authoritative). כלומר את מידת שימוש ההורים בכוח ושליטה. לדוגמא: כשגדלתי הורי לא אפשרו לי לערער על אף החלטה שהם קיבלו. (שאלות 96-87 בנספח 1). התשובות ניתנות על סולם ליקרט בן 5 שלבים, והן נעות מ- מאוד לא מסכים (1) ועד מאוד מסכים (5). השאלון מולא על-ידי הנער והפיק תוצאה לגבי תפיסתו את סגנון ההורות של הוריו. הציון לנבדקים הוא ממוצע הפריטים בכל מימד, כאשר ציון גבוה משקף אפיון גבוה על-ידי אותו סגנון. מהימנות השאלון במחקרים קודמים הינה: אלפא של קרונברך נע בין $a = 0.78$ ביחס לאימהות לבין $a = 0.85$ ביחס לאבות. מבחן חוזר: ביחס לאימהות $r = 0.85$, וביחס לאבות $r = 0.87$ (Buri, 1991). במחקר הנוכחי מהימנות הכלי ביחס לשני ההורים הינה: $a = 0.83$.

קשר הורה-ילד ניבדק באמצעות שאלון ה- Mother-Father Peers Questionnaire – MFP,

שפותח על-ידי Epstein (1983) במטרה למדוד סגנונות הורות על-פי הגדרותיהם של (Martin & Maccoby, 1983). השאלון בסגנון ליקרט בן 5 דרגות (1=מאוד לא מסכים, 5=מאוד מסכים). במחקר זה השתמשתי בסולם הקבלה מול הדחייה, הכולל 11 פריטים לגבי כל אחד מההורים (שאלות 56-77 בנספח 1), והתשובות משקפות את הערכתו של הנער את מידת הקבלה או הדחייה אותן חווה מכל אחד

מהוריו בילדותו. הסולם הינו דו-קוטבי ומתאר התנהגויות הוריות משני הקצוות. המהימנות הפנימית של סקלות ה-MFP נעה בין 0.82 ל-0.91. השאלון תוקף עם כלים הבודקים חוזק אגו והסתגלות (Epstein, 1989). בדיקת מהימנות פנימית העלתה מקדמי אלפא של קרונברך: לגבי סולם הקבלה: 0.87 לגבי האם ו-0.88 לגבי האב. (הדר, 1997; מלצר, 2000). במחקר הנוכחי מהימנות הכלי הינה: ביחס לאם – $a=0.74$ וביחס לאב – $a=0.82$. הציון לנבדקים הוא ממוצע הפריטים בכל מימד, כך שציון נמוך ישקף קשר המאופיין על-ידי קבלה, וציון גבוה משקף קשר המאופיין על-ידי דחייה.

קשר הורים-ילד (אב + אם): בהתייחס למשתנה זה, אשר בדק את תפיסת הנער את הקשר שהיה

לו עם כל אחד מהוריו בילדותו, נתקבלו עבור כל נבדק שלושה ציונים: ציון לגבי קשר הנער עם אימו, ציון לגבי קשר הנער עם אביו (המפורטים לעי"ל) וציון המתייחס לקשר הנער עם שני הוריו יחד. הציון השלישי לנבדקים הינו ממוצע הפריטים בשני המימדים יחד (קשר עם אב + קשר עם אם), כך שציון נמוך ישקף קשר נער-הורים המאופיין על-ידי קבלה וציון גבוה משקף קשר נער-הורים המאופיין על-ידי דחייה. משתנה זה נוצר במהלך עיבוד הנתונים במחקר הנוכחי לצורך ראייה כוללת את הקשר שבין הקשר הורה – ילד למדדי האלימות במחקר, אי לכך לא פורטה מהימנות קודמת מהספרות. עם זאת, מהימנותו של הכלי במחקר הנוכחי הינה: $a=0.84$.

רצייה חברתית השפעת רצייה חברתית על המדידות נבדקה באמצעות השאלון של וינברגר

(Weinberger'1991) השאלון כולל תשע הצהרות (ראה שאלות 78-86 בנספח 1), והנבדקים נתבקשו לציין לגבי כל הצהרה באיזו מידה ההצהרה נכונה לגביהם, על סולם שנע מ-1 (לא נכון) ועד – 5 (נכון). במסגרת קורס מחקר בתוכנית מ"א בבית-הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה בשנת 1999, (לא פורסם) נמצא, כי השאלון של וינברגר היה במיתאם של $r=0.52$ עם שאלון הרצייה החברתית של קראון ומרלו (Crowne & Marlowe, 1960) ורמת מהימנותו היתה $a=0.82$. במחקר הנוכחי רמת המהימנות הינה: $a=0.80$. הציון לנבדקים הוא ממוצע הפריטים בכל מימד. ציון נמוך משקף רמת רצייה חברתית נמוכה. טבלה מספר 1 מציגה את המתאמים של משתנה הרצייה החברתית עם מדדי המחקר.

טבלה 1: המתאמים של משתנה הרצייה החברתית עם מדדי המחקר.

ממד המחקר	רצייה חברתית
אלימות בקהילה	-0.019
שכיחות קורבנות הנער	0.132
חדישות קורבנות הנער	0.275**
קשר עם האם	-0.001
קשר עם האב	-0.030
קשר הורים – ילד	-0.019
מידת שימוש ההורים בשליטה וכוח	0.221*
הערכה עצמית	-0.032
שכיחות אלימות הנער	0.107
חדישות אלימות הנער	0.231*

p<0.05* p<0.01**

מטבלה 1 ניתן לראות, כי בבדיקת המתאמים בין רצייה חברתית למדדי המחקר, רק שלושה מדדים נמצאו במתאם מובהק עם משתנה רצייה חברתית, תוצאה שתומכת חלקית בתקיפות המדידה במחקר הנוכחי. לסיכום, מתיאור המשתנים ומדידתם דלע"ל, ניתן לראות כי מלבד משתנה ההערכה העצמית, שערך האלפא שהתקבל עבורו הינו 0.68, כל יתר המשתנים שנבדקו במחקר קיבלו ערכי אלפא גבוהים, המצביעים על מהימנות גבוהה.

המשתנים הסוציו-דמוגרפים כגון: מין, גיל, מצב משפחתי, מצב כלכלי, מצב לימודי וחברתי נבדקו בשאלות מספר 1-26 (ראה שאלון בנספח 1).

במשתנה ארץ הלידה (ראה שאלות 2-4 בנספח 1). על-פי תשובות הנערים התקבלה רשימה של כ- 20 מדינות ולצורך מחקר זה, משתנה ארץ לידת הנער מורכב משתי קטגוריות: ישראל ו- אחר, ומשתנה ארץ לידת ההורים מורכב מ-3 קטגוריות: ישראל, ארצות אסיה ואפריקה, ומדינות בריה"מ לשעבר ומערב אירופה. (פירוט ניתן לראות בנספח מספר 2).

במשתנה סוג הישוב בו גדל הנער (ראה שאלה 11 בנספח 1) חמשת הקטגוריות בשאלון המקורי קובצו לשלוש קטגוריות, זאת בשל ההתפלגות הרחבה של תשובות הנערים ובעיקר בשל דימיון וחפיפה בין הקטגוריות המקוריות. במשתנה החדש, הקטגוריה הראשונה הינה עיר גדולה כולל פרברים, הקטגוריה

השנייה (שאוחדה מ- 2+3) הינה עיר קטנה והקטגוריה השלישית (שאיחדה את 4+5) הינה "אחר" וכוללת: קיבוץ, כפר או מושב.

במשתנה המתאר את הסיבה העיקרית ליציאת הנער לפנימייה (ראה שאלה 18 בנספח 1) – רוכזו תשובות הנערים ל- 2 קטגוריות עיקריות: 'יציאה מרצון' ו'יציאה שלא מרצון'. הקטגוריה הראשונה כוללת תשובות המצביעות על רצון הנער לצאת מבית הוריו לטובת התחנכות במסגרת אחרת (תשובות כגון: 'רציתי בית-ספר בעל אפשרויות טובות יותר', 'באתי לנסות', 'בשל בעלי החיים', 'בשל מגמת ספורט' וכדומה). הקטגוריה השנייה כוללת סיבות פחות רצוניות אשר גרמו לנער לצאת מבית משפחתו. (סיבות כגון: 'להתרחק מהמשפחה', 'להתרחק מההשפעה השלילית בשכונה', 'בשל מצבה הכלכלי של המשפחה', 'לא קיבלו אותי בבית-הספר האזורי וכו').

3.3 תהליך

לאחר קבלתי את האישור הסופי לעריכת מחקר זה ממשרד החינוך ומאחראית המחקרים במנהל לחינוך התיישבותי, יצרתי קשר עם מנהלי כפרי הנוער ומנהלי שלוש הפנימיות באזור השרון, הסברתי לכל אחד מהם את מטרת המחקר ואת צרכי סביב שיתוף פעולה מצדם. בפנימיות א' ו-ג' - דגמתי את הנערים מתוך רשימות שמיות של חניכי הפנימייה הנמצאים בטווח הגילאים הנבחר. בפנימיות אלו ישנם מעט מאוד חניכים אשר התאימו לדרישות המדגם והינם ילידי ישראל, שכן מרבית הנערים היו עולים וותיקים וחדשים בעיקר ממדינות חבר העמים ומאתיופיה. בפנימייה ב' – נתבקשתי על-ידי המנהל לרכז את הנערים בצורה כוללנית יותר, על-מנת שלא לעורר תחושות קיפוח בקרב הנערים אשר לא יקראו ('אתיופים', 'רוסים' וכדומה), לכן בפנימייה זו, אשר מרבית חניכיה ילידי הארץ, ריכזנו את מרבית החניכים באולם וכך מולאו 59 שאלונים.

4. פרק הממצאים:

בפרק זה אציג תחילה את המדגם במחקר, תוך הצגת הממצאים הדמוגרפים – בטבלאות נפרדות למשתנים רציפים ומשתנים קטגוריים. לאחר מכן אציג מספר ממצאים על משתנים שבחנו את תפיסת הנער

את שכונת מגוריו (מראה השכונה, יחסים בין שכנים ועוד). לבסוף אציג את ממצאי המתאמים בין המשתנים הדמוגרפים למדדי המחקר ובין המשתנים התלויים והבלתי תלויים, תוך התייחסות להשערותיי במחקר.

4.1 רקע סוציו-דמוגרפי:

טבלה 2 מציגה את הממוצעים, סטיות התקן וערכי מינימום-מקסימום של המשתנים הסוציו-דמוגרפים הרציפים במחקר.

טבלה 2 - התפלגות הנבדקים על המשתנים הסוציו-דמוגרפיים הרציפים

מינימום-מקסימום	סטיות תקן	ממוצע	משתנה
13-20	.13	17.45	גיל
1-10	.37	4.32	מספר חדרים בבית
1-14	.29	4.80	מספר נפשות בבית
1-11	.98	3.87	מספר ילדים במשפחה
1-6	.27	2.48	מיקום הנער בין הילדים במשפחתו
2-16	.43	12.82	גיל בו עבר להתחנך מחוץ לבית

מטבלה מספר 2 ניתן לראות, כי הגיל הממוצע של הנערים הינו קרוב ל-18, שהגיל הממוצע בו יצאו הנערים מביתם להתחנכות במסגרת חוץ-ביתית הינו מאוחר (קרוב לגיל 13) ומספר הנפשות הממוצע בבית הינו קרוב ל-5.

טבלה מספר 3 מציגה את המשתנים הסוציו-דמוגרפים הקטגוריים תוך הצגת הקטגוריות בכל משתנה, השכיחות ואחוז המדגם.

טבלה 3 - התפלגות הנבדקים על המשתנים הסוציו-דמוגרפיים הקטגוריים

משתנה	קטגוריות	ש	אח
ארץ לידת הנו	ישראל	2	3.7%
	אחר	5	3.3%
ארץ לידת הא	ישראל	5	7.1%
	ארצות אסיה ואפריקה	3	9.5%
	ברה"מ לשעבר ומערב אירופ	3	3.4%
ארץ לידת הא	ישראל	5	5.9%
	ארצות אסיה ואפריקה	3	3.9%
	ברה"מ לשעבר ומערב אירופ	0	0.2%
מצב משפחה של ההורים	נשואים	3	5.0%
	לא נשואים (אח)	4	4.0%
עם מי הנער	הורים	5	7.4%
	אימא	2	3.0%
	אבא	0	0.3%
האם האב עוב	כן	3	3.1%

5.9 %	5	לא	
5.7 %	3	כן	האם האם עוב
4.3 %	1	לא	
3.9 %	3	עיר גדולה (כר פרברים)	סוג היישוב גדל הנער
2.7 %	2	עיר קטנה / עיר	
3.5 %	3	אחר	
5.7 %	4	כן	האם הנער היחיד במשפח אשר התחנך בפנימייה
4.3 %	3	לא	
2.2 %	2	לא מרצון	הסיבה העיקר למעבר הנער לפנימי
7.8 %	5	מרצון	
2.3 %	3	טוב מאוד	מצב כלכלי המשפחה
7.4 %	7	טוב	
1.6 %	1	ממוצע	
9.6 %	9	לא כל כך טוב	
2% %	2	בכלל לא טוב	
אח מה גנ	ש ד	קטגוריות	משתנה
3.7 %	1	תלמיד טוב ע מצטיין	מצבו הלימוד

5.3%		תלמיד בינוני ומטה	של הנער
5.7%	5	מאוד מקובל בחברה	מצבו החברה של הנער
4.9%	4	מקובל בחבר	
3.4%	3	מקובל פחות	

מטבלה מספר 3 ניתן לראות, כי ארץ מוצאם של חלק גדול מהורי הנערים נמצא בארצות אסיה ואפריקה. (נספח מספר 2 – מפרט את קטגוריות ארץ לידת ההורים). מעבר לכך, ניתן לראות כי רוב הנערים גרים עם שני הוריהם יחד ו/או עם אחד ההורים ורק מעטים מאוד גרים עם מישו 'אחר', ולמעלה ממחצית הנערים הינם היחידים מבני משפחתם שהתחנכו מחוץ לבית המשפחה. לגבי סיבת יציאת הנער מהבית, הממצאים מראים, כי מרבית הנערים יצאו להתחנך במסגרת חוץ-ביתית מרצון, ומתוך המעט שיצאו מבתיהם שלא מרצון, 6 נערים הוצאו על-ידי צו בית-משפט. (ראה פירוט בטבלת שכיחות המשתנה בנספח 3). מבחינת תפיסת הנער את מצבו החברתי, הטבלה מלמדת כי רוב רובם של הנערים מרגישים מקובלים עד מאוד מקובלים בחברה, ומבחינה כלכלית - שליש מהנערים הגדירו את מצבה הכלכלי של משפחתם כטוב-טוב מאוד, שליש הגדירו את המצב כממוצע ו-שליש הגדירוהו כלא כל-כך טוב עד בכלל לא טוב. טבלה מספר 4 מציגה את מאפייני השכונה של הנערים.

טבלה 4 - התפלגות הנבדקים על מאפייני השכונה

משתנה	קטגוריות	שכיה	אח
מראה השכונה ביחס לשכונות אחרות בסביבה	יותר יפה	26	5%
	יפה כמוהן	33	7%
	פחות יפה	27	6%
	מוזנחת מאוד	12	2%
	חמים וקרובים	38	8%

9%	43	מינימליים ומספק	היחסים בין השכנים
2%	12	לא היה קשר	
1%	5	לא טובים	
5%	22	אוכלוסייה לא קב	קביעות האוכלוסייה
6%	76	אוכלוסייה קבוע	בשכונה

מטבלה 4 ניתן לראות, כי מרבית הנערים ראו את שכונתם כיפה כמו שאר השכונות בסביבה או אף יפה יותר, מרביתם היו שבעי רצון מהיחסים שהיו קיימים בין השכנים בשכונתם, ורובם גדלו בשכונות עם אוכלוסייה קבועה. טבלה מספר 5 מציגה את התפלגות הנבדקים על מדדי המחקר.

טבלה 5 – התפלגות הנבדקים על מדדי המחקר

מינימום מקסימום	סטיית תקן	ממוצע	מספר המניינים	הסולמ
6-0	1.77	3.25	97	רמת האלימות בקהילת
6-0.17	1.39	2.30	98	שכחון אלימות הנער
6-0	1.14	1.38	97	שכחון קורבנות הנער לאלימות
6-0	1.52	1.83	97	חדישון מעורבות הנער באלימות
6-0	0.98	0.95	96	חדישון

				קורבנו הנער לאלימ ת
4-1	0.75	1.90	96	קשר נער – אם
4.7-1	0.93	2.18	88	קשר נער- א
3.71-1	0.71	2.05	96	קשר הורים ילד
5-1	0.92	3.27	95	רצייה חברתי
5-1	0.86	2.48	95	שימוש ההורים בכוח ושליטן
3.1-1	0.47	1.86	95	הערכו עצמיה

מטבלה מספר 5 ניתן לראות, כי רמת האלימות הממוצעת בקהילה בה גדלו הנערים הינה - 3.25, משמע: כי הנערים צפו ו/או הכירו מישהו שחווה אלימות מילולית ו/או פיסית בממוצע בין 5 ל-10 פעמים בשנים בהן חיו בשכונה. עם זאת, ממוצעי שכיחות וחדישות מעורבות הנער באלימות מלמדים, כי הנער הממוצע היה מעורב באלימות מילולית ו/או פיסית בין פעמיים לחמש פעמים בחמשת השנים האחרונות, ומבחינת חדישות המעורבות, הנערים השתמשו באלימות מילולית ו/או פיסית במהלך השנה האחרונה.

גם מבחינת שכיחות וחדישות קורבנות הנערים לאלימות, ניתן לומר כי על-פי הממוצעים בטבלה, הנער הממוצע חווה אלימות מילולית ו/או פיסית כפעם אחת במהלך חמש השנים האחרונות, ומבחינת חדישות קורבנותו- הנער הממוצע לא היה קורבן לאלימות כלשהי במהלך השנה האחרונה.

עוד ניתן לראות, כי הנער הממוצע תופש כי הוריו עשו שימוש מועט בכוח ושליטה כלפיו.

מבחינת הקשר שהיה לנער עם אימו, עם אביו ועם שני הוריו יחד – ניתן לראות כי הממוצעים הינם: 1.90, 2.18, 2.05 (בהתאמה), זאת אומרת שהנער הממוצע תופס את הקשרים שהיו לו עם הנ"ל בילדותו באופן כללי כחיובי, אשר בו חווה תחושת קבלה מהוריו.

4.2 הקשר בין משתני האלימות למשתנים הבלתי תלויים ומשתני הרקע:

טבלה 6 מציגה את המתאמים בין משתני האלימות (המשתנים התלויים) לבין המשתנים הבלתי תלויים במחקר.

טבלה 6 - המתאמים בין המשתנים התלויים לבין המשתנים הבלתי תלויים

המדד	שכית אלימות הנע	חדיש אלימות הנע
אלימות בקהילה	44*	37*
שכיחות קורבנות הנע	50*	53*
חדישות קורבנות הנע	41*	52*
קשר עם הא	20*	11
קשר עם הא	23*	13
קשר הורים ילד	25*	14
מידת שימום ההורים בשליטה וכו	23*	31*

19	19	הערכה עצמית
----	----	--------------------

$p < 0.05^*$, $p < 0.01^{**}$, $p < 0.001^{***}$

מטבלה 6 ניתן ללמוד, כי השערת המחקר הראשונה שטענה כי ימצא קשר שלילי בין תפיסת הנער את הקשר שהיה בינו לבין הוריו בילדותו – לבין שכיחות האלימות בהתנהגותו – אוששה בכל שלושת המשתנים שנבדקו, שכן נמצא מתאם שלילי בין שכיחות מעורבות הנער באלימות לבין תפיסתו את הקשר שהיה לו עם אימו, עם אביו, ועם הוריו – שניהם יחד. התוצאות מראות, כי ככל שהנער תופס את הקשר שהיה לו בילדותו עם: אימו, עם אביו ועם שני הוריו - כחיובי יותר – כך שכיחות מעורבותו באלימות נמוכה יותר. עם זאת, לא נמצא קשר בין קשר הורה ילד לחדישות מעורבות הנער באלימות.

השערת המחקר השנייה שטענה כי ימצא קשר חיובי בין שכיחות וחדישות אלימות הנער לרמת האלימות בקהילתו - אוששה לגבי שני מדדי האלימות. נמצא קשר חיובי בין המשתנים הנ"ל, כך שככל שהנער רואה ופוגש יותר אלימות בקהילתו – כך עולה שכיחות השימוש שעושה הוא בהתנהגות אלימה. בהקשר זה נמצא גם קשר חיובי חזק בין חדישות (Recency) שימוש הנער באלימות למידת האלימות שראה בקהילה. ממצאים אלה ניתן לראות באופן ברור, כי ככל שהנער רואה ופוגש יותר אלימות בקהילתו – כך עולות בהתנהגותו הן שכיחות השימוש שעושה הוא באלימות והן חדישות השימוש באלימות. השערת המחקר השלישית שטענה כי ימצא קשר חיובי בין שכיחות וחדישות אלימות הנער לבין מידת השימוש בכוח ושליטה במשפחתו – אוששה, גם היא באופן עיקבי לגבי שני מדדי האלימות במחקר. הטבלה הנ"ל מראה, כי נמצאו מתאמים חיוביים מובהקים בין שימוש ההורים בכוח ושליטה לבין שכיחות שימוש הנער באלימות ולבין חדישות השימוש באלימות, כך ששימוש ההורים בכוח ושליטה עולה – כך עולות הן שכיחות והן חדישות מעורבות הנער באלימות.

השערת המחקר הרביעית אשר טענה כי ימצא קשר שלילי בין שכיחות וחדישות אלימות הנער להערכתו העצמית - לא אוששה.

השלב הבא היה בחינת הקשרים בין משתני הרקע (כולל משתני השכונה) לבין משתני האלימות. הטבלאות הבאות מציגות את תוצאות המבחנים השונים שנערכו ואת הקשרים שנמצאו.

טבלה מספר 7 מציגה את תוצאות בדיקת הקשרים בין משתני הרקע הרציפים לבין משתני האלימות, זאת בהתאם לתוצאות אשר התקבלו על-ידי עריכת מבחן מיתאמים של פירסון (Pearson).

טבלה 7 - הקשר בין משתני הרקע הרציפים למדדי המחקר

משתנים דמוגרפיים	שכיחות אלימות הנער	משתני הרקע הרציפים
גיל	-0.04	-0.27**
מספר חדרים בבית	-0.14	-0.08
מספר נפשות בבית	-0.10	-0.09
מספר ילדים במשפחה	-0.03	-0.07
מיקום הנער בין הילדים במשפחה	0.17	0.12
גיל בו עבד להתחנך מחוץ לבי	-0.11	-0.19

$$p < 0.05^*, p < 0.01^{**}, p < 0.001^{***}$$

מטבלה מספר 7 ניתן לראות כי משתנה הרקע היחיד שהיה במתאם מובהק עם משתנה חדישות מעורבות הנער באלימות – היה גיל הנער, כך שככל שגיל הנער עולה כך חדישות מעורבותו באלימות יורדת.

על-מנת לבדוק מתאמים בין משתנים קטגוריים לבין מדדי המחקר – נערכו מבחני χ^2 וניתוח שונות

(ANOVA). תוצאות המבחנים הנ"ל מוצגות בטבלאות מספר 8-11.

טבלה מספר 8 מציגה את הממוצעים וסטיות התקן של שכיחות מעורבות הנער באלימות לפי הקטגוריות של משתני הרקע הדיכוטומיים, אשר התקבלו באמצעות מבחני χ^2 .

טבלה מספר 10 מציגה את הממוצעים וסטיות התקן שהתקבלו מתוצאות מבחני השונות של שכיחות מעורבות הנער באלימות לפי הקטגוריות של משתני הרקע הקטגוריים.

טבלה 10 – ממוצעים וסטיות תקן של שכיחות האלימות לפי הקטגוריות של

משתני הרקע הקטגוריים

df	F	סטית תקן	ממוצע	קטגוריות	משתנה
9,93	83	.31	.04	1. הורים	עם מנעור גר
		.32	.48	2. אימ	
		340	.48	3. אבא	
		.85	.48	4. אחו	
9,95	34	.53	.41	1. עיה גדולה (כולל פרברין)	סוג היישבון גדל הנעור

		.35	.29	2. עיה קטנה עיירה	
		.19	.11	2. אחו	
,9 5	8 6	.60	.58	1. מעי הממוצ	מצב כלכל של המש חה
		.23	.18	.2 ממוצ	
		.35	.17	3. פחו מהממ צע	
,9 4	5 8	.52	.25	1. ט-י	כיתה הלימ ד של הנעה
		.53	.53	2. יא	
		.01	.96	3. יב	
,9 5	7 1	.37	.35	1. יות יפה	מראו השכו ה ביחס לשכו ת אחרו בסבי ה
		.38	.07	2. יפר כמוהו	
		.42	.46	3. פחו יפה / מוזנחו	
,9 5	8 0	.67	.98	1. חמי וקרוב ם	היחס ם בי השכו ם
		.40	.72	2. מינימ ים ומספ ם	
		.54	.82	3. לא היה קשר לא טובים	

מטבלה מספר 10 ניתן לראות, כי הקשרים בין המשתנים הקטגוריים הנ"ל לבין שכיחות האלימות אינם מובהקים.

טבלה מספר 11 מציגה את הממוצעים וסטיות התקן שהתקבלו מתוצאות מבחני השונות של חדישות מעורבות הנער באלימות לפי הקטגוריות של משתני הרקע הקטגוריים, אשר התקבלו ממבחני השונות.

טבלה 11- ממוצעים וסטיות תקן של חדישות האלימות לפי הקטגוריות של

משתני הרקע הקטגוריים

					קטגוריון	משתנה
					1. הוריקס	עם מי הנע גר
					2. אימא	
					3. אבא	

$F(df=7.85)=8.15$, $R^2=0.40$

$p<0.05^*$, $p<0.01^{**}$, $p<0.001^{***}$

מטבלה 13 ניתן לראות, כי גם במבחן הרגרסיה של חדישות אלימות הנער עם המשתנים הבלתי תלויים במחקר – לגורמי הסיכון השפעה ויכולת ניבוי חזקים יותר, כאשר השפעה חזקה במיוחד נמצאה לרמת קורבנות הנער לאלימות. עם זאת, משתנה החוסן - שימוש ההורים בכוח ושליטה – אשר נמדד באופן שלילי, נמצא בעל השפעה ויכולת ניבוי לחדישות אלימות הנער. מעבר לכך, ניתן

לראות כי את חדישות אלימות הנער מסבירה הכי טוב שכיחות קורבנותו לאלימות, בנוסף - למידת שימוש ההורים בכוח ושליטה תוספת קטנה יותר וכך גם לרמת האלימות בקהילה. לסיכום, מהממצאים הנראים בטבלאות 12-13 ניתן לראות, כי השערת המחקר החמישית, שטענה כי ימצא קשר שלילי בין תפיסת הנער את הקשר שהיה בינו לבין הוריו בתקופת ילדותו לבין שכיחות וחדישות האלימות בהתנהגותו – כאשר המשתנים: רמת האלימות בקהילה, שימוש בכוח ושליטה במשפחה

והערכה עצמית – מוחזקים קבוע – לא אוששה, שכן לא נמצאו מתאמים בין המשתנים במבחני הרגרסיה. מעבר לכך, מהמודלים הסופיים המוצגים בטבלאות הנ"ל ניתן לראות, כי חוסנו של הנער מפני שכיחות השימוש באלימות עולה, ככל שרמת האלימות בקהילה נמוכה יותר וככל שחדישות קורבנותו לאלימות יורדת. חוסנו של הנער מפני חדישות מעורבותו באלימות עולה, ככל ששכיחות קורבנותו יורדת, ככל שרמת האלימות בקהילתו יורדת וככל שההורים עושים פחות שימוש בכוח ושליטה.

5. דיון

בחברה הישראלית, אשר רמת אלימות בני-הנוער בה גוברת ומחמירה משנה לשנה - הכרת גורמי ההגנה והחוסן, מעבר לגורמי הסיכון לאלימות, הינה חשובה ביותר. מסקירת הספרות ראינו, כי לאחרונה ישנו עיסוק הולך וגובר של חוקרים בגורמי הגנה וחוסן סביב תופעת אלימות בני הנוער, כאשר עשויים הם להימצא בפרט, בסביבתו ובמשפחתו. חוקרים מצאו, כי בקרב הפרט וקהילתו, משתנים כגון: טמפרמנט קל, אינטליגנציה, הערכה עצמית, תמיכה חברתית והזדמנויות בקהילה מהווים גורמי חוסן מפני התנהגות אלימה של נערים, כאשר משתני החוסן המשפחתיים לתופעת האלימות הינם: הורות אפקטיבית ויחסים חיוביים בין הורה וילד.

מכיוון שהספרות המחקרית מדגישה את חשיבותו ומרכזיותו של הקשר הורה-ילד בשנות החיים הראשונות – לבריאותו הנפשית והסתגלותו העתידית של הילד (Masten & Coatsworth, 98), מטרת המחקר הנוכחי היתה לבחון האם המשתנה קשר הורה-ילד – בילדות – מהווה גורם חוסן מפני שכיחות וחדישות של אלימות הנער בגיל ההתבגרות.

מושג החוסן מתייחס ליכולת הסתגלות הנער בקונטקסט של אתגרים משמעותיים להתפתחותו ולהשתלבותו, כאשר על-פי מאסטן וקאוטסוורס (Masten & Coatsworth, 98), על-מנת לזהות חוסן יש לזהות שני תנאים, אשר זוהו גם במחקר זה: ראשית, זיהוי עצם קיומו של איום משמעותי לפרט שהינו תנאי הסיכון אשר להם נחשפו נערי המדגם ואשר בעיקבותם הוצאו הנערים מהבית לפנימיות וכמוכן הציבו אותם בסיכון לפיתוח התנהגות אלימה. התנאי השני לזיהוי החוסן הינו זיהוי יכולת השתלבות הנער ו/או התפתחותו התקינה. באופן כללי ניתן להתייחס לנערי המדגם כנערים מתפקדים וסתגלניים בחברה, שכן כולם מתחנכים במסגרות פנימייתיות נורמטיביות ולומדים בתיכון במסלולי בגרות.

ממצאי המחקר באופן כללי הצביעו על קשרים מובהקים בין מרבית המשתנים שנבחנו לבין משתני האלימות, בכלל זה - ארבע מתוך חמשת השערות המחקר אוששו, בעיקר ביחס למשתנה שכיחות אלימות הנער.

גורמי חוסן משפחתיים: קשר הורה-ילד ושימוש ההורים בכוח ושליטה

באינטראקציה שבין ההורה לילד נכללים על-פי מרבית המחקרים שני מימדים עיקריים: חום וקבלה ושליטה ופיקוח (Becker, 64; Martin, 87). השילוב בין שניהם מעניק לילד טיפול רגיש ועקבי יחד עם סמכותיות ותורם להסתגלותו העתידית של הילד (Schaffer, 96). גורם החוסן המשפחתי הראשון – קשר הורה-ילד – נבדק באמצעות השערת המחקר הראשונה אשר אוששה מבחינת שכיחות מעורבות הנער באלימות. נמצא כי כאשר הילד תופס את הקשר שהיה לו עם שני הוריו או עם אימו או עם אביו כחיובי וכמסדר קבלה – שכיחות מעורבותו באלימות – יורדת באופן מובהק, כלומר, חוסנו מפני שכיחות השימוש באלימות עולה. עם זאת, לא נמצא כל קשר בין חדישות מעורבות הנער באלימות לקשר הורה – ילד. גורם החוסן המשפחתי השני, שהינו שימוש ההורים בכוח ושליטה, נבחן (כמדד שלילי) במסגרת השערת המחקר השלישית. גם השערה זו אוששה ואכן נמצא, כי ככל שההורים פחות השתמשו בסגנון הורות של כוח ושליטה קיצוניים – כך פחתו הן שכיחות והן חדישות אלימות הנער, כלומר: חוסנו מפני המעורבות באלימות – עולה.

כשדנים בתחום השפעת המשפחה על אישיות חבריה בכלל ועל התנהגותו האלימה של הנער בפרט,

מחקרים רבים מייחסים חשיבות רבה לחלקם של ההורים, להשפעת סגנון הורותם ולקשר המתפתח בין ההורה לילדו - על תופעת האלימות (Garbarino, 2001; Dodge, 91; Fraser, 97; Jackson & Forshee, 98). התיאוריות השונות מדגישות כי סביבת הבית, המשפחה ובעיקר האווירה המאפיינת את התא המשפחתי והקשר שבין הילד להוריו – הינם המרכיבים העיקריים בסביבתו הראשונית והבסיסית ביותר והם האחראים המרכזיים לעיצוב אישיותו וכישוריו בתחומי החיים השונים בכלל (Chambers et al., 1997; Williams et al., 1998; Masten & Coatsworth, 2001; al., 2001) ובתחום האלימות בפרט (Garbarino, 2001; Dodge, 91). ואכן נמצא, כי ככל שתמיכת ההורים, היענותם ודרישותיהם מהילדים היו נמוכות –

כך בניהם המתבגרים היו פי 2-3 אלימים יותר מהאחרים וכן סוג האלימות היה חמור יותר (Elliot, 91; Jackson & Forshee, 98; Saner & Ellickson, 96; Steinberg et al., 94).

בהתייחסותה הספציפית של הספרות לגורמי ההגנה והחוסן מפני התנהגות אלימה של נערים, ישנה התמקדות במשתנים הקיימים במסגרת המשפחתית ובתוך כך בתרומתם של ההורים. נמצא, כי הורות אפקטיבית וקשר הורה-ילד חיובי תורמים להתפתחותו הבריאה והתקינה של הילד ולהצלחתו העתידית (Fraser, 97; Werner, 93). התמיכה, החום והקבלה ההורית משמעותם הוקרת ההורים את ה-self של הילד ואת מעשיו וביטויי התעניינות, אכפתיות והערכה כלפיו (Peterson & Stouthamer-Loeber, 84). תחושת הילד את קבלתו על-ידי הוריו הינה חיונית עד קריטית עבורו, עד כדי כך שאריקסון (1959) קשר יחד את צרכי החום והביטחון עם הצרכים הפיסיולוגיים הדרושים לקיום חיי אדם, בטענה כי סיפוק צרכים אלה יאפשר התפתחות "אמון בסיסי" אצל הילד, דבר החיוני לבריאותו הנפשית של האדם (אלירם, 91).

חסך בצרכים אלו יפגע בצורה חמורה ביותר בהתפתחות הילד (Bowlby & Ainsworth, 65). יחסים שכאלה ממלאים פונקציה כגורם מגן עבור ילדים הנמצאים במצבי סיכון בעצם חיזוקם את דימויו העצמי של הילד, את הערכתו העצמית, את תחושת הביטחון שלו ואת יציבותו הפסיכולוגית ובכך מהווים הם בסיס להתפתחותו הרגשית והקוגניטיבית ולהסתגלותו המוצלחת (Chambers et al., 2001; Garbarino, 2001; Masten et al., 90; Paterson & Stouthamer-Loeber, 84; Werner & Smith, 82).

נמצא, כי התקשרות אם-ילד בטוחה, שבבסיסה עומדת קבלתו של הילד, תורמת לחוסנו הנפשי בעצם הקבלה וההכרה בצרכיו וברגשותיו ובעצם הענקתו לילד תחושת ביטחון והגנה בסיסיים. בנוסף, קשר זה מחזק את תפיסתו האופטימית של הילד מצבי חיים שונים, את פעלתנותו ותחושת השליטה שלו, תכונות אשר מגבירות את תפקודו היעיל ואת הסתגלותו למצבי לחץ בחיים (שולט, 98; Masten, 98; Bowlby, 77).

Coatsworth, 98 &. בהקשר זה נמצא, כי קירבה בין אב לילד נמצאה כתורמת להתמודדות טובה יותר של הבן, הממוקדת בפתרון בעיות אקטיבי ואפקטיבי יותר מצדו (שולט, 98) ומאידך גיסא – לנערים אלימים היו עמדות שליליות כלפי אביהם (Olweus, 78).

המימד השני המנבא את תפקודו של הילד (מלבד החום והקבלה), ואשר נבחן במסגרת השערת המחקר השלישית, מתייחס לקטגוריה של שליטה ופיקוח ההורים באינטראקציה שבינם לבין ילדם. משמעות מימד זה אינה בהפגנת ההורים כמה שיותר או כמה שפחות שליטה וכוח, אלא בשילוב מאוזן בין

שתי הקטגוריות. כלומר: יצירת מסגרת של משמעת הכוללת הצבת גבולות ברורים והשגחה הורית אשר מעודדת אוטונומיה אצל הילד והמתבגר (Steinberg et al, 91). בנושא זה הספרות בחנה ארבעה סגנונות הורות עיקריים, כאשר סגנון ההורות המועדף הינו הסגנון הסמכותי (Authoritative). סגנון זה נמצא אופטימלי לבריאותו הנפשית והתפתחותו התקינה של הילד לקראת הסתגלות, הצלחה, הערכה עצמית גבוהה וחוסן מפני השימוש באלימות. סגנון הורות זה משלב בין דרשנות ההורים - Damandingness (הכוונה לשליטת ההורים על התנהגות הילד, עקביותם, הצבת סדר וסטנדרטים ברורים להתנהגות ופיקוח אקטיבי על פעולות ילדיהם), לבין היענות ההורים - Responsiveness (הכוונה למעורבותם של ההורים בטיפול רגיש בצרכיו הרגשיים, החברתיים וההתפתחותיים של הילד, תוך הפגנת חום כלפיו, קבלתו והכרה בהישגיו) (רולידר ואח', Maccoby & Martin, 2000; Chambers et al., 2001; Baumrind, 89; Mak, 94; Masten & Coatsworth, 98; Parker et al., 79; בהקשר זה מחקרים אכן הצביעו על קשר בין התנהגויות הוריות לבין אלימות ילדיהם: מחד – שליטה הורית גבוהה נמצאה קשורה להתנהגות אלימה ומפריעה של ילדים (Patterson, Reid & Dishion, 92), לבעיות פסיכולוגיות ולמעצרים משטרתיים של מתבגרים (Chambers et al., 2001), ומאידך גיסא – נמצא כי ככל שסגנון ההורות של ההורים היה סמכותי – ילדיהם השתמשו בפחות אלימות פיזית, היו פחות קורבנות לאלימות או נשאו נשק. בנוסף, ילדים אלו סבלו פחות מבעיות פסיכולוגיות ובאופן כללי נמצאו בעלי יתרונות רבים בתחומי החיים השונים (Fraser, 97; Chambers et al., 2001; Becker, 64; Baumrind, 1971; Grolnick & Ryan, 89; Jackson & Forshee, 1998; Martin, 87; Masten & Coatsworth, 98; Olweus, 93; Schaffer, 96; Steinberg et al, 94; Werner, 93).

סגנון ההורות הסמכותי המדובר משלב למעשה בין שני משתני החוסן שנבדקו במחקר הנוכחי ואשר נמצאו משפיעים על משתני אלימות הנער, זאת באמצעות אישוש השערות המחקר הראשונה והשלישית.

גורמי סיכון אישיותיים וקהילתיים: הערכה עצמית, קורבנות הנער ואלימות בקהילה.

השערת המחקר השנייה אוששה גם היא. נמצא כי ככל שיש פחות אלימות בקהילת הנער – כך הן

השכיחות והן החדישות של מעורבותו באלימות יורדות, כלומר: חוסנו עולה. ממצא זה נתמך על-ידי

הספרות הטוענת כי אלימות בקהילה ובבית-הספר הינה משתנה סביבתי המהווה את אחד מגורמי הסיכון העיקריים להתנהגות אנטי-חברתית בכלל ולהתנהגות אלימה בפרט (Hawkins et al., 92; Williams et al., 96). גורמי הסיכון הקהילתיים המוזכרים בספרות הינם: נורמות קהילתיות ותרבותיות המעודדות עבריינות ואלימות, רמה גבוהה של פשע (Williams et al., 96), מאפיינים שכונתיים כגון: צפיפות אוכלוסייה, מצב שכונתי-פיסי ירוד, קהילה לא מאורגנת, קשר נמוך לקהילה, מצב חברתי-כלכלי ירוד, אי-יציבות בהרכב תושבי השכונה (Hawkins, Catalano, Morrison, O'Donnell, Abbott & Day, 92; Sampson & Laub, 94) ועוני (Widom, 89). מצבים שכאלה, דרך שרשרת הסיכונים עלולים לגרום בסופו של דבר לבעיות פסיכו-סוציאליות שונות, כולל אלימות (Fraser, 97).

השערת המחקר הרביעית לא אוששה, זאת בשונה מהספרות המחקרית הטוענת, כי נערים אלימים הינם בעלי הערכה עצמית נמוכה (Jang & Thornberg, 98), ומאידך – הערכה עצמית נחשבת לגורם מגן עיקרי עבור בעיות חברתיות ונפשיות בילדות (Garnezy, 85; Masten et al, 90; Werner & Smith, 92). סיבה אפשרית לעובדה שהשערת המחקר הרביעית לא אוששה, עשויה היתה להיגרם בשל קיצוץ התחום, שכן למדגם במחקר זה נלקחו רק נערים בסיכון אשר יתכן כי יש להם הערכה עצמית נמוכה מנערים אחרים, אשר לא נמצאים בסיכון. מסיבה זו – אין במחקר זה את מלוא הטווח האפשרי לשונות במשתנה ההערכה העצמית.

השערת המחקר החמישית האינטגרטיבית לא אוששה, שכן במבחני הרגרסיה לא נמצא קשר בין תפיסת הנער את הקשר עם הוריו בתקופת ילדותו לבין שכיחות וחדישות מעורבותו באלימות. כלומר, שהמשתנה קשר הורה-ילד לא נמצא מנבא את אלימות הנער. עם זאת, הראה מודל הרגרסיה, כי המשתנים אשר נמצאו משפיעים ובעלי יכולת ניבוי לגבי שכיחות אלימות הנער הינם: מידת האלימות בקהילה וחדישות קורבנות הנער לאלימות. לגבי חדישות אלימות הנער – המשתנים שנמצאו משפיעים הינם: מידת האלימות בקהילה, שכיחות קורבנות הנער לאלימות ושימוש ההורים בכוח ושליטה.

ניתן לראות, כי משתנה קורבנות הנער נמצא, הן על-ידי מבחני המתאמים והן על-ידי מבחן הרגרסיה, כמשפיע על אלימותו. ממצא זה תואם את המידע הקיים בספרות, אשר על-פיו נמצא קשר בין קורבנות ותקיפה, באופן בו אדם שהיה קורבן לאלימות פיסית – עלול להפוך לתוקף (Malik et al, 97).

משתנה נוסף אשר נמצא בעל השפעה וניבוי במודל הרגרסיה הנ"ל הינו - אלימות בקהילה. ממצא

זה אושש גם באמצעות השערת המחקר השנייה, כאשר נמצא קשר חיובי מובהק בין האלימות

בקהילת לשכוחות וחדישות אלימות הנער. כמוכן, הספרות המחקרית מזכירה משתנה זה כמהווה את אחד

מגורמי הסיכון הבולטים להתנהגות אנטי- חברתית בכלל ולהתנהגות אלימה בפרט (Barbarin et al.,

95; Valois et al, 2001). האלימות בקהילה משפיעה על סיכון הנערים במספר כיוונים: אם בעצם

צפייתם באלימות, אם על-ידי חיקוי והפנמת פתרון בעיות מקובל בעזרת האלימות ואם על-ידי מעורבות

וקורבנות לה (Malik et al, 97).

בהקשר זה, ובדומה לממצאיהם של ברברין ועמיתיו (Barbarin et al., 2001), אשר טענו כי

האלימות בקהילה ניבאה יותר ממשתני המשפחה את התנהגותם של הנערים, ממצאי מבחני הרגרסיה

במחקר זה מראים, כי על אלימות הנער משפיעים באופן סימולטני מספר משתנים, כאשר לגורמי הסיכון:

רמת קורבנות הנער והאלימות בקהילתו השפעה חזקה יותר מגורמי החוסן המשפחתיים אשר נבדקו במחקר

זה. לכן, כפי שמצוין בספרות, ככל שהילד מתבגר, מסגרות כגון: בית-הספר, השכונה והקהילה יכולות

להוות תפקיד חשוב בתרומה לחוסנו ולעיצוב יכולתו להתגונן מפני התוצאות השליליות של גורמי הסיכון

שחווה (Moriset et, 94; Masten, 94; Garmezy, 85; Hawkins et al, 92; Barbarin et al., 2001;

92; Seifer et al, 94; Sampson & Laub, 93; al.), זאת כאשר מצמצמים את גורמי הסיכון המדוברים

ובכך הופכים הם למעשה לגורמי הגנה וחוסן. באופן זה ניתן לראות, כי משתנה האלימות בקהילה יכול

להוות הן גורם סיכון והן גורם חוסן באותה קהילה.

הממצאים הנ"ל אודות השפעתם ויכולת הניבוי של המשתנים: קורבנות הנער והאלימות בקהילתו את

שכיחות וחדישות אלימות הנער או חוסנו מיפני השימוש באלימות הינם בעלי חשיבות רבה בייחוד לאור

מצב אלימות בני-הנוער בישראל, ובהקשר זה חשוב לזכור, כי אמנם אלימות בקהילה וקורבנות הנער

לאלימות נמצאו כמהווים גורמי סיכון משמעותיים לשכיחות וחדישות מעורבות הנער באלימות, אך גורמי

החוסן המשפחתיים אשר נבחנו ואוששו במחקר זה, אף אם מופיעים הם אצל הורה אחד מהשניים – יכולים

למתן את ההשפעות הנגטיביות ואת חוסר ההסתגלות הצפוי לילד, ובכלל זה את האלימות (Barbarin et

97; Wallen & Rubin, 2001; Chambers et al., 2001; al.).

מגבלות המחקר

1. המדגם כלל נערים ממוסדות מסויימים ולכך יש שתי השלכות:
 - א. המדגם לא בהכרח מייצג את כלל הנערים במוסדות.
 - ב. יש כאן קיצוץ תחום. המדגם כלל רק נערים שהיה לגביהם צורך להוציאם מהבית, כלומר – שמדובר בנערים שהיו להם בעיות במשפחה או בקשר עם ההורים. לפיכך, לא היתה אפשרות להשוות את התוצאות לנערים שלא יצאו מהבית.
2. שלושה מדדים נמצאו קשורים לרצייה חברתית. קשרים אלה עלולים להצביע על בעיה בתקפות המדידה.

6. סיכום והמלצות

האלימות בחברה הישראלית הולכת וגוברת באופן מהיר ומדאיג, וכיום נתפסת היא כאחת התופעות החמורות המאיימות על רווחתם, ביטחונם ובריאותם של ילדים ובני-נוער (בנבנישתי ואח', 2000; הראל, קני ורהב, 97; O'keefe & Sela-Amit, 97). יחד עם זאת, חשוב לזכור, כי מרבית הנערים עדיין אינם אלימים (Wolin & Wolin, 95) ומאידך הידע הרב אודות גורמי הסיכון לאלימות – לא סייע בידנינו למנוע או אף לצמצם את התופעה. לפיכך, בשנים האחרונות ישנה התמקדות בלמידת גורמי החוסן המסייעים לילדים אשר גדלו בתנאי סיכון – להימנע מחוסר ההסתגלות הצפוי להם ולהפוך למבוגרים אדפטיביים (Bloom, 96; Fraser, 97; Pollard et al., 99) ובכך התמקד מחקר זה כאשר בחן את השפעתם של מספר משתני סיכון וחוסן על משתני האלימות. באופן כללי מבחני המתאמים העלו, כי חוסנו של הנער מפני שכיחות השימוש באלימות_עולה, ככל שמידת שימוש הוריו בכוח ושליטה, רמת האלימות בקהילתו וכן שכיחות וחדישות קורבנותו לאלימות יורדות, ככל שהוריו נשואים וככל שתופס הוא את הקשר שהיה לו עם אימו, עם אביו ועם שני הוריו יחד – כחיובי יותר. חוסן הנער מפני חדישות מעורבותו באלימות עולה, ככל שרמת האלימות בקהילה, שכיחות וחדישות קורבנותו ומידת שימוש הוריו בכוח ושליטה – יורדות, ככל שכיחות הלימוד שלו עולה וככל שהוריו נשואים. מודל הרגרסיה במחקר הראה, כי ניתן לנבא את חוסנו של הנער מפני שכיחות השימוש באלימות על-פי מידת האלימות בקהילתו וחדישות קורבנותו לאלימות. את חדישות מעורבות הנער באלימות ניתן לנבא על-פי רמת האלימות בקהילתו, שכיחות קורבנותו לאלימות ושימוש הוריו בכוח ושליטה.

הספרות העוסקת בתופעת האלימות מדגישה את חשיבות השפעת המשתנים המשפחתיים ובמיוחד הקשר המתפתח בין ההורה לילד על אישיותו והתפתחותו של הילד מינקות ועד בכלל (ראה: Fraser, 97; Jackson & Forshee, 98), כאשר קשר הורה-ילד חיובי ממלא פונקציה כגורם מגן עבור ילדים בסיכון,

כמו גם עבור ילדים רגילים אחרים (Garbarino, 2001; Masten et al, 90), וככזה - ממתן את ההשפעות הנגטיביות של גורמי הסיכון, בין היתר על-ידי הענקת תחושת ביטחון והגנה לילד, התורם לתפיסתו האופטימית את מצבי החיים, למיומנותו בפתרון בעיות ולהתמודדותו והסתגלותו המוצלחת יותר של הנער לאורך חייו (שולט, 98). עם זאת, מאמינים ג'קסון ופורשי (Jackson & Forshee, 98), כי מעט מאוד תשומת לב ניתנה לתפקיד ההורים במניעת אלימות של ילדים. לדבריהם, למרות שהשפעת בני הגיל גדלה מהילדות ועד להתבגרות, השפעת ההורים נשארת חזקה גם במהלך ההתבגרות.

ממצא חשוב שעלה במחקר זה מצביע על השפעתם הסימולטנית של גורמי הסיכון וגורמי החוסן,

כאשר לגורמי הסיכון: רמת קורבנות הנער והאלימות בקהילתו השפעה חזקה יותר מגורמי החוסן המשפחתיים אשר נבדקו במחקר זה. עם זאת, חשוב לזכור, כי אמנם לגורמי הסיכון הנ"ל השפעה משמעותית על שכיחות וחדישות מעורבות הנער באלימות, גורמי החוסן המשפחתיים, אף אם מופיעים הם אצל הורה אחד מהשניים – יכולים למתן את ההשפעות הנגטיביות ואת חוסר ההסתגלות הצפוי לילד, ובכלל זה את אלימותו.

בשונה מכל המחקרים שנערכו בבתי-ספר שונים בארץ, ואשר המידגם בהם כלל תלמידים ותלמידות מקשתה המגוונת של האוכלוסייה, מחקר זה התמקד אך ורק בנערים שגדלו בתנאי בסיכון, ולמרות זאת גדלו להיות נערים אדפטיביים בחברה, נערים אשר מתחנכים בפנימיות נורמטיביות ולומדים במסלולי בגרות שונים בתיכון. בנוסף, תרומותיו של מחקר זה הינן בהתמקדותו בגורמי ההגנה והחוסן סביב תופעת האלימות ובהדגשתו את תרומת המשפחה והקשר הורה-ילד על חוסנו של הנער.

לסיכום, חשוב לזכור כי תוכניות למניעת אלימות בקרב הנערים בלבד לא יפתרו את הבעייה, שכן

מחקרים הראו, כי על-מנת להתמודד עם בעיית אלימות בני-הנוער באופן יעיל חשוב לפעול הן לצימצום גורמי הסיכון בקהילה והן להגברת גורמי החוסן בד בבד (Pollard et al., 99), וכן כי התוצאות החיוביות של הילדים בעלי החוסן וההסתגלות נוטות להיות קשורות באופן סיסטמטי עם אפיונים חיוביים של **משפחה, קהילה והילדים עצמם** (Garnezy, 93). אי לכך, יש צורך במחקרים נוספים שיבדקו את השפעת גורמי החוסן על הפחתת אלימות בטווח רחב של נערים (ולא רק על נערי פנימיות).

ביבליוגרפיה

- אבינון, י. (1995). חינוך להערכה במקום חינוך לערכים. הד החינוך, ע (4), 4-6.
- אילוז-ריס, נ. (1999). התערבות ייעוצית לגיבוש עמדות נגד אלימות של תלמידי בית-הספר והשפעתה על האקלים הכיתתי. עבודת מ.א., בית-הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
- אלירם, י. (1991). אלימות ומוטיבציה חברתית בגיל הנעורים. עבריינות וסטייה חברתית, יח', 57-73.
- אמיר, מ. (1982). מושגים יסודיים והיבטים עיקריים הקשורים לנושא האלימות. מתוך ר. ארגמן וד. טיקוצ'ינסקי, (עורכות). שיפור האווירה בבית-הספר למניעת אלימות, (עמודים 15-18).
- ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- בנבנישתי, ר., זעירא, ע., ואסטור, ר. (2000). מחקר בנושא אלימות בני-נוער בישראל, המחלקה לחינוך ובית-הספר לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית, ירושלים. בשיתוף בית-הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת מישגן, ארה"ב.
- דגני, א., ודגני, ר. (1990). אלימות בין כתלי בית-הספר: התופעה ומימדיה במערכת החינוך ובמרחב העירוני של תל-אביב יפו. גאוקרטוגרפיה: המכון למחקר מרחבי בע"מ, תל-אביב.
- דוד, י. (1996). השפעת השליטה העצמית והתמיכה המשפחתית על רמת ההתמדה בספורט אצל תלמידים בכיתות ספורט. עבודת מ.א., בית-הספר לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- דר, ע. (1997). חשיפת ילדים צעירים לאלימות. עבודת מ.א., החוג לפסיכולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב.
- הדר, א. (1997). הקשר בין איכות הנישואין של ההורים ואיכות הקשר של המתבגר עם הוריו לבין הבטחון הרגשי של המתבגר. עבודת מ.א., הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- הוניג-שתיל, ו. (1997). הקשר בין זהות מינית בשתי רמות מודעות לבין עבריינות אלימה ועבריינות רכוש. עבודת מ.א., בית-הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל-אביב.
- הורוביץ, ת. (1989). אלימות בבית-הספר – היבטים סוציולוגיים. מתוך א. רוקח (עורך), מניעת

- אלימות – הצעה לתכנית בית-ספרית (עמודים 9-17). ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- הורוביץ, ת., ואמיר, מ. (1981). דפוסי התמודדות של מערכת החינוך עם בעיית האלימות. (דו"ח מחקר מספר 219). ירושלים: מכון הנייריטה סאלד.
- הורוביץ, ת., ופרנקל, ח. (1990). דפוסי אלימות של בני-נוער. ירושלים: המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות. מכון הנייריטה סאלד.
- הראל, י., קני, ד., ורהב, ג. (1997). נוער בישראל: רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות בסיכון במבט בינלאומי. ירושלים: מכון ברוקדייל. בשיתוף המגמה לסוציולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.
- ווזנר, י. (1982). על תוקפנות. מתוך עלים לענייני החינוך בעליית הנוער (עמודים 7-12).
- טל, ק. (1998). ביטויי תוקפנות אצל ילדים ומתבגרים, הד הגן, סב', 410-416.
- כהן, ר. (1981). השפעת הסביבה בה חי המתבגר על ההערכה העצמית. עבודת מ.א., בית-הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה.
- לאופר, א. (1996). מעורבותם של ילדים דחויים חברתית באלימות בין-אישית ופציעות מכוונות. עבודת מ.א., המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.
- לב-ארי, ר., ווילניץ, ב. (1992). דגם למניעת אלימות במערכת החינוך. נעמת – המחלקה למניעת אלימות במשפחה. (עמודים 7-25).
- משטרת ישראל (ינואר 1995) – דין וחשבון שנתי.
- משטרת ישראל (ינואר 2000) – דין וחשבון שנתי.
- עירון-אייג, י. (1996). הקשר בין מתבגרים לאחים בוגרים בשני הקשרים חברתיים: משפחה ובני גיל, עבודת מ.א., החוג לפסיכולוגיה, אוניברסיטת חיפה.
- פסטרנק, ר. (1989). המשפחה החד-הורית בישראל. תל-אביב: ספריית פועלים.
- רולידר, ע., לפידות, נ., ולוי, ר. (2000). תופעת ההצקה בבתי-ספר בישראל, החוג למדעי ההתנהגות, מקראה פנימית, מכללת עמק יזרעאל.
- שולט, מ. (1998). הקשר בין סגנונות הורות לבין הסתגלות ראשונית של הבן במעבר למסגרת הצבאית, עבודת מ.א., החוג לחינוך, אוניברסיטת חיפה.

- Allport, G. (1953). The trend of motivational psychology. Journal of Orthopsychology, 23. 107-119.
- Anderman, E.M., & Kimweli, D.M.S. (1997). Victimization and safety in schools serving early adolescents. Journal of early adolescence, 17, (4). 408-438.
- Anthony, W.S. (1977). The development of extraversion and ability: An analysis of Rushton`s longitudinal data. British Journal of educational-psychology, 47(2), 193-196.
- Baldwin, A.L., Baldwin, C., & Cole, R.E. (1990). Stress-resistant families and stress-resistant children. In J.E. Rolf, A.S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Nuechterlein, & S. Weintraub (Eds.), Risk and protective factors in the development of psychopathology (257-280). New-York: Cambridge University Press.
- Bandura, A. (1977). Social learning theory. Englewood Cliffs. NJ.: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1982). The assessment and predictive generality of self-percepts of efficacy. Journal of behavior therapy and experimental psychiatry, 13(3), 195-199.
- Barbarin, O.A., Richter, L., & deWet, T. (2001). Exposure to violence, Coping resources, and psychological adjustment of South African children. American journal of orthopstchiatry, 71(1), 16-26.
- Baumrind, D. (1989). Rearing competent children. In. W. Damon (Ed.), Child development today and tomorrow (pp.349-378). San Francisco: Jossey- Bass.
- Becker, W.C.(1964). Consequences of different kinds parental dicipline. In. M.L. Hoffman & L.W. Hoffman, (Eds.), Review of child development research (Vol. 1 pp. 169-208). New-York: Russell Sage Foundation.

- Bloom, M. (1996). Primary prevention and resilience: Changing paradigms and changing lives. In R.L. Hampton, P. Hankins, & T.P. Gullotta, (Eds.), Preventing violence in America: Issues in children's and families' life (pp.87-114). SAGE Publication.
- Borduin, C.H. (1999). Multisystemic treatment of criminality and violence in adolescents. The American academy of child and adolescent psychiatry 38(3), 242-249.
- Bowlby, J. (1977). The making and breaking of effectual bonds. 1. Aetiology & psychopathology in the light of attachment theory. British journal of psychiatry, 130, 201-210.
- Bowlby, J. & Ainsworth, S. (1965). Child care and the growth of love. London: Penguin. psychiatry, 130, 201-210.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. Developmental Psychology, 22(6), 723-742.
- Brooks, R.B. (1994). Children at risk: Fostering resilience and hope. American Journal of Orthopsychiatry, 64(4), 545-553.
- Buri, J.R., (1991). Parental authority questionnaire. Journal of personality assessment, 57(1), 110-119.
- Burman, B., & Erel, O. (1995). Interrelatedness of marital relations and parent-child relations: A Meta-analytic review. Psychological bulletin, 118(1), 108-132.
- Carlson, E.A., & Sroufe, L.A. (1995). Contribution of attachment theory to developmental psychology. In D. Cicchetti & D. Cohen (Eds.), Developmental psychopathology, Vol 1: Theory and methods (pp. 581-617). New-York: Wiley.

- Chambers, J., Power, K., Loucks, N., & Swanson, V. (2001). The interaction of perceived maternal and parental parenting styles and their relation with the psychological distress and offending characteristics of incarcerated young offenders. Journal of Adolescence, 24, 209-227.
- Cicchetti, D. & Carlson, V. (Eds.), (1989). Child maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect. New-York: Cambridge University Press.
- Dodge, K.A. (1991). The structure and function of reactive and proactive aggression. In D.J. Pepler, & K.H. Rubin (Eds.), The development and treatment of childhood aggression (pp.201-218). Hillsdale, New-Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Dodge, K.A., Bates, J.E., & Pettit, G.S. (1990) Mechanisms in the cycle of violence. Journal of science, 250(4988). 1678-1683.
- Engle, P.L., Castle, S., & Menon, P. (1996) Child development: Vulnerability and resilience. Social science med, 43(5) 621-635.
- Farrington, D.P. (1991). Childhood aggression and adult violence: Early precursors and later life outcomes. In D.J. Pepler, & K.H. Rubin (Eds.), The Development and treatment of childhood aggression (pp.2-29). Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Fraser, M.W. (1996). Aggression behavior in childhood and early adolescence: An ecological-developmental perspective on youth violence. Social-work, 41(4). 347-361.
- Fraser, M.W.(Ed) (1997). The ecology of childhood: A Multisystema perspective. Risk and resilience in childhood: An Ecological perspective (pp.1-9) Washington, DC: NASW Press.
- Garbarino, J. (2001). Lost boys: why our sons turn violent and how we can save them.

- Smith college studies in social work, 71(2), 169-179.
- Garmezy, N. (1971). Vulnerability research and issue of primary prevention. American Journal of Orthopsychiatry, 41(1). 101-116.
- Garmezy, N. (1985) Stress-resistant children: The search for protective factors. In J.E. Stevenson (Ed.), Recent research in developmental Psychopathology (pp.213-233). Oxford: Pergamon Press.
- Garmezy, N. (1991). Resilience and vulnerability to adverse developmental outcomes associated with poverty. American behavioral scientist, 34.416-430.
- Garmezy, N. (1993). Vulnerability and resilience. In D.C. Funder, R.D. Parke, C. Tomlison-Keasey, & K. Widaman (Eds.), Studying lives through time: Personality and development (pp.377-398). Washington, D.C: American Psychology Association.
- Goldstein, K. (1940). Human nature in the light of psychopathology. Boston: Harvard University Press.
- Grolnick, W. S., & Ryan, R. M. (1989). Parent styles associated with children's self-regulation and competence in school. Journal of educational psychology, 81 143-154.
- Hawkins, J.D., Catalano, R.F., Morrison, D.M., O'Donnell, J., Abbott, R.D., & Day, L.E. (1992). The Seattle social development project effects of the first four years on protective factors and problem behaviors. In J. McCord, & R.E. Trembly (Eds.), Preventing antisocial behavior: Intervention from birth through adolescence (pp.139-161). New-York: The Guilford Press.
- Irwin, C.E. Jr. (1991). The theoretical concept of at risk adolescent. Adolescent med, 1. 1-14.
- Jackson, C., & Forshee, V.A. (1998). Violence related behaviors of adolescents:

- relations with responsive and demanding parenting. Journal of adolescent research, 13(3). 343-359.
- Jang, S.J., & Thornberry, T.P. (1998). Self-esteem, delinquent peers and delinquency: A test of the self-enhancement thesis. American sociological review, 63, 586-598.
- Kirby, L.D., & Fraser, M.W. (1997). Risk and resilience in childhood. In M.W. Fraser (Ed.), Risk and resilience in childhood: An ecological perspective (pp.10-33) Washington, DC: NASW. Press
- Laub, J.H., Lauristen, J.L. (1998). The interdependence of school violence with neighborhood and family conditions. In D.S. Elliot, & B.A. Hmburg (Eds.), Violence in American schools: A new perspective (pp.127-155). New- York: Cambridg University Press.
- Lazar, A. (1994). Why school-work should care: Television violence and children. Child and Aaolescent social-work Journal, 11(1), 3-9.
- Lowry, R., Sleet, D., Duncan, C., Powell, K., & Kolbe, L. (1995). Adolescents at risk for violence. Educational psychology review, 7(1), 7-39.
- Luthar, S.S. (1999). Vulnerability and resilience: A Study of high-risk adolescence. Child development, 62, 600-616.
- Luthar, S.S., & Zigler, E. (1991). Vulnerability and competence: A review of research on resilience in childhood. American Journal of Orthopsychiatry, 61(1),6-22.
- Maccoby, F.E., & Martin, J.A. (1983). Socialization context of the family: Parent-child interaction. In E.M. Hetherington (Ed.), Handbook of child psychology: Socialization, personality and social development (Vol.4) pp.1-102 New-York: John Wiley.
- Mak, A.S. (1994). Parental neglect and overprotection as risk factors in delinquency.

Australian journal of psychology, 46, 107-111.

Malike, S., Sorenson, S.B., & Aneshensel, C.S. (1997). Community and dating violence among adolescents: Perpetration and victimization. Journal of adolescent health, 21, 291-302.

Martin, B. (1987). Developmental perspectives on family theory and psychopathology. In T. Jacob (Ed.), Family interaction and psychopathology theories, methods, and findings. New-York: Plenum.

Masten, A.S. (1994). Resilience in individual development: Successful adaptation despite risk and adversity. In M.C. Wang & E.W. Gordon (Eds.), Educational resilience in inner-city America: challenges and prospects (pp.3-35). Hillsdale. New-Jersey: Lawrence Erlbaum.

Masten, A.S., & Coatsworth, J.D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lesson from research on successful children. Journal of American psychological association, 53, 204-220.

Masten, A.S., Morison, P., Pellegrini, D., & Tellegen, A. (1990). Competence under stress: Risk and protective factors. In A.S. Masten, K., Cicchetti, S., Neuchterlin, & S. Weintraub (Eds.), Risk and protective factors in the development of psychopathology. New-York: Cambridge University Press.

Morisset, C.E., Barnard, K.E., & Spieker, S. (1993). Preventive interventions: Enhancing parent-infant relationships. In H.J. Zeanah (Ed.), Handbook of infant mental health (pp.386-401). New-York: The Guilford Press

Neighbors, B., Forehand, R., & McVicar, D. (1993). Resilient adolescents and interparental conflict. American Journal of Orthopsychiatry, 63(3), 462-471.

Nolin, M.J. (1995). Student victimization of school: Statistics in brief. (Report No.95-204). Washington DC: National Center for Education Statistics.

- O'Donnell, J., Hawkins, J.D., & Abbott, R.D. (1995). Predicting serious delinquency and substance use among aggressive boys. Journal of consulting and clinical psychology, 63(4), 529-537.
- O'Keefe, M. (1994). Adjustment of children from maritally violent homes. Families in society, 75(7), 403-415.
- O'Keefe, M. (1997). Predictors of dating violence high-school students. Journal of Interpersonal violence, 12(4), 546-568.
- O'Keefe, M., & Sela-Amit, M. (1997). An examination of the effects of race / ethnicity and social class on adolescents' exposure to violence. Journal of social service research, 22(3), 53-72.
- Olweus, D. (1978). Aggression in the schools: Bullies and whipping boys. Washington DC: Hemisphere Press.
- Olweus, D. (1991). Victimization among school children. In R. Baenninger (Ed.), Targets of violence and aggression. - advances in psychology (pp.45-102). Amsterdam: North-Holland.
- Parker, G., Tupling, H. & Brown, L.B., (1979). A parental bonding instrument. British journal of medical psychology, 52, 1-10.
- Paschall, M.J., & Hubbard, M.L. (1998). Effects of neighborhood and family stressors on african- american male adolescents self-worth and propensity for violent behavior. Journal of consulting and clinical psychology, 66, 825-831.
- Patterson, G.R. (1982). Coercive family interactions. Eugene, OR: Castalia.
- Patterson, G., & Stouthamer-Loeber, M. (1984). The correlation of family management practice and delinquency. Child development, 55, 1299-1307.
- Patterson, G.R., Reid, J.B., & Dishion, T.J. (1992). A social learning approach: Vol.4

Antisocial boys. Eugene, OR: Castaglia.

- Patterson, G. R., & Dishion, T. J. (1993). Contributions of families and peers to delinquency. Criminology, 23, 63-79.
- Pollard, J.A., Hawkins, J.D., & Arthur, M.W. (1999). Risk and protection: Are both necessary to understand diverse behavioral outcomes in adolescence. Social work research, 23(3), 145-157.
- Richters, J.E. (1993). Community violence and children's development: Toward a research agenda for the 1990's. Psychiatry, 56. 3-6.
- Rosenberg, M., (1965). Society and adolescent self image. Princeton university. New-Jersey: Princeton.
- Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity: Protective factors and resilience to psychiatric disorder. British Journal of Psychiatry, 147, 598-611.
- Sampton, R.J., & Laub, J.H. (1994). Urban poverty and family context of delinquency: A new look at structure and process in a classic study. Child development, 65(2). 523-540.
- Saner, H., & Elickson, P. (1996). Concurrent risk factors for adolescent violence. Journal of adolescent-health, 19(2). 94-103.
- Schaffer, H.R. (1996). Social development. Oxford, England: Blackwell.
- Seifer, R., Sameroff, A.J., Baldwin, C.P., & Baldwin, A.L. (1992). Child and family factors that ameliorate risk between 4 and 13 years of age. Journal of the American academy of child and adolescent psychiatry, 31(5). 893-903.
- Simcha-Fagen, O., & Schwartz, J.E. (1986). Neighborhood and Delinquency: An Assessment of contextual effects. Criminology, 24. 667-703.
- Sosin, D.M., Koepsell, T.D., Rivara, F.P., & Mercy, J.A. (1995). Fighting as a marker for multiple problem behaviors in adolescents. Journal of adolescent health,

16. 209-215.

Steinberg, L., Mounts, N., Lamborn, S., & Dornbusch, S. (1991). Authoritative parenting and adolescent adjustment across various ecological niches. Journal of research on adolescence, 1, 19-36.

Steinberg, L., Lamborn, S.D., Darling, N., Mounts, N.S., & Dornbusch, S.M. (1994). Overtime changes in adjustment and competence among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent and neglectful families. Journal of child development, 65(3).754-770.

Thornberry, T.P. (1996). Empirical support for interactional theory: A review of the literature. In J.D. Hawkins (Ed.), Delinquency and current theories, (pp.198-236) New-York: Cambridge University Press.

Thornberry, T.P., Farnworth, M., Krohn, M.D., & Lizotte, A.J. (1994). Measurement in study of class and delinquency: Integrating theory and research. Journal of research in crime and delinquency, 31(1). 32-61.

Valois, R.F., McKeown, R.E., Garrison, C.Z., & Vincent, M.L. (1995). Correlates of aggression and violence behaviors among public highschool adolescents. Journal of Adolescent Health, 16. 26-34.

Wallen, J., & Rubin, R.H. (1977). The role of the family in mediating the effects of community violence in children. Aggression and violent behavior, 2, 33-41.

Walker, H., & Dean, (1995). School violence prevention. (Report No.EDO-EA-95-2). Washington, DC: Office of Educational research and improvement.

Werner, E.E. (1992). The children of Kauai: Resiliency and recovery in adolescence and adulthood. Journal of Adolescent Health, 13. 83-118.

Werner, E.E. (1993). Risk, Resilience and recovery: Perspectives from the Kauai longitudinal study. Development and psychopathology, 5(4). 503-515.

- Werner, E.E., Smith, R.S. (1992). Overtiming the odds: High risk children from birth to adulthood. Ithaca, New-York: Cornell University Press.
- Widom, C.S. (1989). The cycle of violence. Science, 19(4). 160-165.
- Williams, R.B., Von-Dras, D.D., Kaplan, B.H., & Zigler, I.C. (1996). Correlates of perceived social support and equality of interpersonal relationship at Mid-life. International Journal of aging and human development, 43(3). 199-217.
- Williams, J.H., Ayers, C.D., & Arthur, M.W. (1997). CH-8: Risk and Protective factors in the development of delinquency and conduct disorder. In M.W. Fraser (Ed.), Risk and resilience in childhood: An ecological Perspective, (pp.140-170).
- Wolin, S., & Wolin, S. (1995). Resilience among youth growing-up in substance families. Pediatric clinics of north America, 42. 415-429.
- Wynne, L.C. (1984). Developmental and family origins of vengeance and violence. In S. Susan, M.A. Ann, A.H. Cynthia, M.R. Gerald, & C. Charles (Eds.), Violent individuals and families: A handbook for practitioners, (pp.3-7). Thomas Publisher, Springfield Illinois. USA.

נספחים:**נספח מספר 1 - השאלון.**

אוניברסיטת חיפה

בית-הספר לעבודה סוציאלית**שלום רב,**

השאלון שהנך מתבקש לענות עליו, מיועד לאסוף מידע למחקר שנערך במסגרת לימודי תואר שני בעבודה סוציאלית. המחקר עוסק באלימות בני-נוער וקשרים משפחתיים. אין תשובות נכונות ותשובות שאינן נכונות. תשובתך האמיתית היא התשובה. השאלון אנונימי ולא תהיה כל אפשרות לזהות את האיש שמאחורי התשובות. בנוסף, יחשבו השאלונים כחומר חסוי ויטופלו בהתאם. השתתפותך במחקר הינה התנדבותית. יחד עם זאת, בכדי שהמידע שיתקבל יהיה מהימן, יש חשיבות גם לתשובות שלך.

אנו מודים לך על שיתוף הפעולה.

מספר נבדק _____

שאלון פרטים אישיים:

1. באיזו שנה נולדת? _____
2. מהי ארץ הולדתך? _____
3. מהי ארץ המוצא של אביך? _____
4. מהי ארץ המוצא של אמך? _____
5. מצבם המשפחתי של הורייך הינו:
 1. נשואים זה לזה וחיים ביחד.
 2. הורי נשואים, אך חיים בנפרד.
 3. גרושים מזה _____ שנים.
 4. אמא נפטרה לפני _____ שנים.
 5. אבא נפטר לפני _____ שנים.
6. עם מי הנך גר?
 1. אמא ואבא
 2. אמא
 3. אבא
 4. אחר _____

7. האם אביך עובד?

1. לא

2. כן, ציין כמה שעות ביום _____

8. האם אמך עובדת מחוץ לבית?

1. לא

2. כן, ציין כמה שעות ביום _____

9. מהו מספר הילדים במשפחתך (יחד איתך)? _____

10. מהו המיקום שלך בין הילדים? (ראשון, שני, וכו') _____

11. באיזה סוג ישוב גדלת?

1. עיר גדולה, כולל פרברים

2. עיר קטנה

3. עיירה קטנה או ישוב קהילתי

4. מושב

5. אחר, פרט: _____

12. איך נראית השכונה בה גדלת ביחס לשכונות אחרות שהינך מכיר?

1. יפה כמו רוב השכונות.

2. יותר יפה

3. פחות יפה

4. השכונה שלי מוזנחת מאוד

13. כיצד היית מגדיר את היחסים שהיו בין השכנים בתקופת מגוריך בשכונה?

1. יחסים חמים וקרובים בין השכנים

2. יחסים מינימליים ומספקים בין השכנים

3. לא היה כל-כך קשר בין השכנים

4. בין השכנים היו יחסים לא טובים.

14. האוכלוסייה בשכונה הייתה קבועה פחות או יותר במשך מספר שנים 1. כן 2. לא

15. הדיירים בשכונה התחלפו כל הזמן 1. כן 2. לא

16. באיזה גיל עברת להתחנך במסגרת פנימייתית (או אחרת) מחוץ למשפחתך? _____

17. האם הנך היחיד מבני משפחתך שמתחנך במסגרת כלשהי מחוץ לבית?

1. כן

2. לא, פרט: _____

18. הסיבה העיקרית לכך שעברתי להתחנך בפנימייה הינה:

1. רציתי להתרחק מההשפעה השלילית שהייתה בשכונה בה גדלתי

2. רציתי להתרחק ממשפחתי ולהתפתח בדרכים אחרות

3. רציתי ללמוד בבית-ספר בעל אפשרויות טובות יותר מבית-הספר בעיר מגורי

4. ההורים שלחו אותי

5. הוצאתי מבית הורי על-ידי צו בית-משפט

6. סיבה אחרת _____

19. כמה חדרים (כולל הסלון) יש בבית בו אתה גר? _____

20. כמה נפשות גרות בבית זה? _____

21. מהו לדעתך המצב הכלכלי של משפחתך?

1. טוב מאוד

2. טוב

3. ממוצע

4. לא כל-כך טוב

5. בכלל לא טוב

22. באיזו פנימייה הנך מתחנך? 1. פנימייה א'

2. פנימייה ב'

3. פנימייה ג'

23. באיזו כתה הנך לומד?

1. י'

2. יא'

3. יב'

24. כיצד הנך מגדיר את מצבך הלימודי?

1. תלמיד מצטיין

2. תלמיד טוב

3. תלמיד בינוני

4. פחות מבינוני

25. כיצד היית מגדיר את מצבך החברתי?

1. מאוד מקובל, הרבה אנשים אוהבים אותי

2. מקובל

3. מקובל במידה בינונית

4. לא כל-כך מקובל בחברה

5. ילדים רבים בסביבה אינם אוהבים אותי ואף דוחים אותי.

בשנים בהן חיית בשכונה, האם **הכרת** מישוהו בקהילתך ש:

6	5	4	3	2	1	0
20 פעם	11-20 פעמים	6-10 פעמים	5-3 פעמים	פעמיים	פעם אחת	אף פעם לא

26. איים פיסית על מישוהו? 6 5 4 3 2 1 0

6	5	4	3	2	1	0	27. היכה מישהו אחר?
6	5	4	3	2	1	0	28. איימו עליו פיסית?
6	5	4	3	2	1	0	29. הוכה על-ידי מישהו אחר?

בשנים בהן חיית בשכונה, האם ראית:

6	5	4	3	2	1	0	
20 פעם או יותר	11-20 פעמים	6-10 פעמים	5-3 פעמים	פעמיים	פעם אחת	אף פעם לא	
6	5	4	3	2	1	0	30. איום פיסית כלשהו?
6	5	4	3	2	1	0	31. הכאת מישהו?

בשאלות הבאות, נא הקף/י בעיגול את המספר המשקף את מידת נכונות המשפט לגביך.

כמה פעמים, אם בכלל, עשית כל אחד מהדברים הבאים במהלך חמש השנים האחרונות:

6	5	4	3	2	1	0	
20 פעם או יותר	11-20 פעמים	6-10 פעמים	5-3 פעמים	פעמיים	פעם אחת	אף פעם לא	

6	5	4	3	2	1	0	32. צעקת על מישהו
6	5	4	3	2	1	0	33. איימת פיסית על מישהו
6	5	4	3	2	1	0	34. היכת מישהו
6	5	4	3	2	1	0	35. נשאת סכין
6	5	4	3	2	1	0	36. נשאת נשק
6	5	4	3	2	1	0	37. פצעת מישהו במהלך מריבה פיסית

כמה פעמים, אם בכלל, חווית כל אחד מהדברים הבאים במהלך שלוש השנים האחרונות:

6	5	4	3	2	1	0	
20 פעם או יותר	11-20 פעמים	6-10 פעמים	5-3 פעמים	פעמיים	פעם אחת	אף פעם לא	

6	5	4	3	2	1	0	38. צעקו עליך
6	5	4	3	2	1	0	39. איימו עליך פיסית
6	5	4	3	2	1	0	40. היכו אותך
6	5	4	3	2	1	0	41. נפצעת ממריבה פיסית
6	5	4	3	2	1	0	42. נפצעת מסכין
6	5	4	3	2	1	0	43. נפצעת ונזקקת לטיפול רפואי

הקיף/י בבקשה בעיגול את המספר המשקף את מידת נכונות המשפט לגביך.

מתי לאחרונה:

אף פעם לא	בשנה אחרונה	בחצי שנה אחרונה	ב-3 חודשים אחרונים	בחודש האחרון	בשבוע האחרון	היום או אתמול	
0	1	2	3	4	5	6	
0	1	2	3	4	5	6	44. צעקת על מישהו
0	1	2	3	4	5	6	45. איימת פיסית על מישהו
0	1	2	3	4	5	6	46. היכת מישהו
0	1	2	3	4	5	6	47. נשאת סכין
0	1	2	3	4	5	6	48. נשאת נשק
0	1	2	3	4	5	6	49. פצעת מישהו במהלך מריבה פיסית
0	1	2	3	4	5	6	50. צעקו עליך
0	1	2	3	4	5	6	51. איימו עליך פיסית
0	1	2	3	4	5	6	52. היכו אותך
0	1	2	3	4	5	6	53. נפצעת ממריבה פיסית
0	1	2	3	4	5	6	54. נפצעת מסכין
0	1	2	3	4	5	6	55. נפצעת ונזקקת לטיפול רפואי

בשאלות הבאות, סמן בבקשה את המספר המשקף את המידה שבה המשפטים הבאים מתארים את **יחסך בילדות עם** האנשים המוזכרים מטה, על-ידי שימוש בסולם הבא: (הקף בעיגול את התשובה המתאימה).

כאשר הייתי ילד, אימי:

מאוד מסכים	מסכים במידת מה	לא בטוח	לא מסכים במידת מה	מאוד לא מסכים	
1	2	3	4	5	56. לעתים לא קיבלה דברים שעשיתי, אך אף פעם לא נתנה לי את הרושם שלא אהבה אותי כאדם
1	2	3	4	5	57. נהנתה להיות עימי
1	2	3	4	5	58. הייתה מישהי שמצאתי שקשה מאוד להשביע את רצונה
1	2	3	4	5	59. לעתים קרובות הייתה גסה כלפי
1	2	3	4	5	60. לעתים רחוקות עשתה עימי דברים
1	2	3	4	5	61. לא אהבה שאהיה בבית

5	4	3	2	1	62. יכולתי תמיד לסמוך עליה כאשר נזקקתי באמת לעזרתה ולאמונה
5	4	3	2	1	63. לא רצתה שאגדל (רצתה שאשאר תינוק/ילד קטן)
5	4	3	2	1	64. ניסתה לעודד אותי כאשר הייתי עצוב
5	4	3	2	1	65. נתנה לי להרגיש שאני מכביד עליה
66. נתנה לי את ההרגשה שאהבה אותי כפי שהייתי, היא					
5	4	3	2	1	לא הרגישה שעליה להפכני למשהו אחר

כאשר הייתי ילד, אבי:

מאוד מסכים	מסכים	לא מסכים	מאוד לא מסכים	מאוד מסכים	מסכים	לא מסכים	מאוד לא מסכים
5	4	3	2	1	67. לעתים לא קיבל דברים שעשיתי, אך אף פעם לא נתן לי את הרושם שלא אהב אותי כאדם		
5	4	3	2	1	68. נהנה להיות עימי		
5	4	3	2	1	69. היה מישהו שמצאתי שקשה מאוד להשביע את רצונו		
5	4	3	2	1	70. לעתים קרובות היה גס כלפי		
5	4	3	2	1	71. לעתים רחוקות עשה עימי דברים		
5	4	3	2	1	72. לא אהב שאהיה בבית		
5	4	3	2	1	73. יכולתי תמיד לסמוך עליו כאשר נזקקתי באמת לעזרתו ולאמונה		
5	4	3	2	1	74. לא רצה שאגדל (רצה שאשאר תינוק/ילד קטן)		
5	4	3	2	1	75. ניסה לעודד אותי כאשר הייתי עצוב		
5	4	3	2	1	76. נתן לי להרגיש שאני מכביד עליו		
77. נתן לי את ההרגשה שאהב אותי כפי שהייתי,							
5	4	3	2	1	הוא לא הרגישה שעליו להפכני למשהו אחר		

באיזו מידה המשפטים הבאים נכונים לגביך? הקיף/י בבקשה בעיגול את המספר המשקף את מידת נכונות המשפט לגביך.

לא נכון	לא נכון	לא נכון	לא נכון	לא נכון	לא נכון
5	4	3	2	1	78. היו פעמים בהן אמרתי שאעשה דבר אחד אבל עשיתי דבר אחר

5	4	3	2	1	79. מדי פעם אני לא עושה משהו שמישהו ביקש ממני לעשות
5	4	3	2	1	80. אני יכול לזכור זמן שבו כל כך כעסתי על מישהו עד שהרגשתי שאני רוצה לפגוע בו
5	4	3	2	1	81. קרה שעשיתי דברים שלא היו בסדר והצטערתי על כך מאוחר יותר
5	4	3	2	1	82. לפעמים אני מתנהג כאילו שאני מבין במשהו יותר מאשר אני באמת יודע עליו
5	4	3	2	1	83. מדי פעם אני אומר על אנשים דברים רעים שלא הייתי צריך לומר עליהם
5	4	3	2	1	84. מדי פעם אני לא מקיים מה שהבטחתי
5	4	3	2	1	85. היו פעמים שבהן לא סיימתי משהו בגלל ש"מרחתי את הזמן"
5	4	3	2	1	86. היו פעמים שבהן לא סיפרתי לאחרים על דברים שעשיתי לא כהלכה

סמן בעיגול את התשובה שמתארת בצורה הטובה ביותר את המידה שבה משפט זה מתאים לך ולהוריך במהלך השנים בהן גדלת בבית.

מאוד מסכים	מסכים	לא בטוח	לא מסכים	בכלל לא מסכים	
5	4	3	2	1	87. אפילו אם הילדים לא הסכימו איתם, הורי הרגישו שזה לטובתנו אם מכריחים אותנו לנהוג כפי שהם חושבים לנכון.
5	4	3	2	1	88. בכל פעם שהורי אמרו לי לעשות משהו כאשר גדלתי, הם ציפו שאעשה זאת מייד ומבלי לשאול שאלות.
5	4	3	2	1	89. כשגדלתי, הורי לא אפשרו לי לערער על אף החלטה שהם קיבלו.
5	4	3	2	1	90. הורי תמיד הרגישו שהורים צריכים להשתמש ביותר כוח כדי לגרום לילדיהם להתנהג בדרך שבה הם אמורים להתנהג.
5	4	3	2	1	91. הורי חשבו שהורים חכמים צריכים ללמד את ילדיהם מוקדם מי הבוס במשפחה.
5	4	3	2	1	92. כשגדלתי הורי היו יכולים להתעצבן מאוד אם ניסיתי שלא להסכים עימם.
5	4	3	2	1	93. כשגדלתי, הורי הבהירו לאיזו התנהגות הם מצפים ממני, ואם לא ענית על ציפיות אלו – הם הענישו אותי.

5	4	3	2	1	94. הורי תמיד הרגישו שרוב הבעיות בחברה היו נפתרות אם הורים היו מטפלים בילדיהם בצורה תקיפה וחזקה כשהילדים לא עשו מה שהיו צריכים לעשות.
5	4	3	2	1	95. פעמים רבות כשגדלתי הורי אמרו לי בדיוק מה הם רוצים שאעשה ואיך הם מצפים ממני לעשת זאת.
5	4	3	2	1	96. כשגדלתי, ידעתי למה הורי מצפים ממני במשפחה והם עמדו על כך שאענה על כל הציפיות הללו פשוט מתוך כבוד לסמכות שלהם.

בשאלות הבאות, הקיף/י בבקשה בעיגול את המספר המשקף את מידת נכונות המשפט לגביך.

1. מסכים בהחלט 2. מסכים 3. לא מסכים 4. לא מסכים בכלל

לא מסכים בכלל	לא מסכים	מסכים	מסכים בהחלט	
4	3	2	1	97. באופן כללי, אני מרוצה מעצמי
4	3	2	1	98. לפעמים אני חושב/ת שאני מאוד לא בסדר
4	3	2	1	99. אני מרגיש/ה שיש לי מספר תכונות טובות
4	3	2	1	100. אני מסוגל/ת לבצע דברים בצורה טובה כמו רוב האנשים האחרים
4	3	2	1	101. אני מרגיש/ה שאין לי הרבה דברים להתגאות בהם
4	3	2	1	102. לפעמים אני מרגיש/ה באמת לא שווה
4	3	2	1	103. אני מרגיש/ה שאני אדם בעל ערך, לפחות כמו אחרים
4	3	2	1	104. הייתי רוצה שתהייה לי יותר הערכה עצמית
4	3	2	1	105. בסך הכל, אני נוטה להרגיש שאני כשלון
4	3	2	1	106. יש לי דעה חיובית על עצמי

נספח מספר 2 - משתנה ארץ לידת ההורים:

במשתנה ארץ לידת ההורים רוכזו 20 המדינות שהתקבלו בתשובות הנערים ל-3 קטגוריות, זאת על-פי האזור הגיאוגרפי:

קטגוריה מספר 1 - ילידי ישראל – בה נולדו 37% מהאבות ו- 46% מהאמהות.

קטגוריה מספר 2 – ילידי ארצות אסיה ואפריקה (כוללת ארצות כמו- מרוקו, פרס, עיראק, וכדומה) – זהו מוצאם של 50% מהאבות ו- 44% מהאמהות.

קטגוריה מספר 3 - ילידי מדינות בריה"מ לשעבר ומערב אירופה (כולל מדינות כמו: רוסיה, פולין, אוזבקיסטן וכדומה) – זהו מוצאם של 13% מהאבות ו- 10% מהאמהות.

נספח מספר 3: טבלת שכיחויות למשתנה סיבת היציאה מהבית להתחנכות במסגרת חוץ ביתית.

משתנה	רמות	שכיחות	אחוז מהמדגם
סיבת יציאה מהבית להתחנכות במסגרת חוץ ביתית	1. רציתי להתרחק מההשפעה השלילית בשכונה	20	20.4%
	2. רציתי להתרחק מהמשפחה	10	10.20%
	3. רציתי ללמוד בבית ספר בעל אפשרויות טובות יותר	41	41.8%
	4. ההורים שלחו אותי	4	4.1%
	5. הוצאתי ע"י צו בית-משפט	3	3.1%
	6. באתי לנסות	6	6.1%
	7. תשובות 2+3 נכונות (משפ' ובי"ס)	1	1.0%
	8. אף מוסד חינוכי לא רצה בי	2	2.0%
	9. תשובות 1+2 נכונות (משפ' ושכונה)	1	1.0%
	10. מצב כלכלי קשה למשפחה	2	2.0%
	11. בשל עבודה עם בעלי חיים	1	1.0%
	12. בגלל הספורט	5	5.0%
	13. תשובות 1+3 נכונות (שכונה ובי"ס)	1	1.0%
	14. אימי נפטרה	1	1.0%

